

Suriye 2011

Resmi Adı	Suriye Arap Cumhuriyeti
Başkent	Şam
Yüzölçümü	185.180 km²
Nüfus	22.900.000
GSYH	64,7 milyar dolar
Hükümet Biçimi	Cumhuriyet/Tek parti sistemi
Devlet Başkanı	Beşşar Esad
Başbakan	Muhammed Naci Otri
Dışişleri Bakanı	Velid Muallim
Türkiye Büyükelçisi	-
Askeri Harcamalar	2,236 milyar dolar
Asker Sayısı	325.000

Etnik Yapı

Arap	% 90
Diğer	% 10 (Kürt, Ermeni, Diğer)

Dini Yapı

Sünni Müslüman	% 74
Nusayri Müslüman	% 16
Hıristiyan	% 10

Petrol Üretimi	401.000 varil/gün
Petrol Tüketimi	292.000 varil/gün
İhracat	8,112 milyar dolar
İthalat	12,93 milyar dolar

Suriye 2011

Nebi Miş

[Dr., Sakarya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü]

Özet

Önce Tunus'ta başlayan ardından Mısır ve Libya ile devam eden halk isyanlarının 2011 yılında sıçradığı ülkelerden birisi de Suriye olmuştur. Suriye'de halk ayaklanmasının başladığı günlerde Esad yönetiminin reformları gerçekleştirme yönünde diğer ülkelerden farklı bir tutum sergileyebileceği ile ilgili tartışmalar öne çıkmıştır. Ancak gösterilerin özellikle 18 Mart'tan itibaren yoğunlaşması ile birlikte, Esad yönetimi gittikçe artan bir güç politikası uygulayarak yıl içinde binlerce insanın ölümüne yol açmış ve beklentileri boşa çıkarmıştır. Özellikle, Türkiye, Suriye'deki halk hareketinin bir iç savaşa dönüşmeden reform sürecinin başlatılarak yumuşak bir geçişin yaşanması yönünde büyük çaba harcamıştır. Ancak Devlet Başkanı Esad birçok kez Reform yapacağı yönünde verdiği sözü tutmadığı için, devrim yaşanan ülkelerdeki süreçlerin bir benzerine Suriye de hızla sürüklenmiştir. Bu süreçte ABD ve AB gibi uluslararası aktörler Şam yönetimine yaptırım uygulama kararı almış; Rusya, Çin ve İran mevcut rejimin devamından yana bir politika izlemiştir. Arap Birliği ise tarihinin en aktif siyasetini izleyerek Suriye'nin üyeliğini önce askıya almış ardından da yaptırım uygulama yönünde karar almıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye | Arap Baharı | Suriye Ulusal Konseyi | Suriye Muhalefeti | Arap Birliği | Türkiye Suriye İlişkileri | ABD | AB | Rusya | İran

Syria 2011

Abstract

Syria became one of the countries that the people uprisings, which began primarily in Tunisia, later continued in Egypt and Libya, spread onto. The debate -Assad administration could act unlike due to other states by realizing reforms- stand out at the beginning of the people uprising in Syria. However, Assad administration implemented increasing force against rising protests especially after 18 March and caused to die many people. Turkey, especially, has made a great effort for soft transition by reform process is started before people uprising in Syria turns into a civil war. But, Syria drifted into the same processes like other countries that experienced revolution, because President Assad did not keep his word for implementing reforms. In this process, international actors like USA and EU take a decision imposing sanctions toward Damascus Administration; Russia, China and Iran pursued policies for continuity of existing regime. The Arab Union initially suspended Syria's membership, the latter decided for imposing sanctions by following its most active policy in its history

Keywords: Syria | Arab Sprin | Syrian National Council | Syrian Opposition | Arab Union | Turkey's Syria Relations | USA | EU | Russia | Iran

“Allah, Suriye, Beşşar” dan “Allah, Suriye, Hürriyet” e: Suriye’nin Zorlu Arap Baharı

Giriş Yerine: Suriye’de Halk Ayaklanmaları Öncesi Beşar Esad’ın Arap Baharına Yaklaşımı

31 Ocak 2010 tarihinde gözlerin Suriye’ye çevrildiği bir dönemde Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad *The Wall Street Journal* gazetesine geniş çaplı bir mülakat vermişti. İlk bakışta söz konusu mülakatta, Esad’ın Ortadoğu’daki devrimlerin toplumsal ve siyasal arka planını kavradığı şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktaydı. Ancak Esad’ın Suriye’deki halk hareketi ile ilgili olarak sonraki süreçlerde izlediği politikalara bakıldığında burada söylediklerinin taktiksel bir söylem olduğu anlaşılmıştır. Esad, bu röportajda, Mısır, Tunus ve Yemen’deki protesto gösterilerinin Ortadoğu’da “yeni bir çağa öncülük ettiğini” belirtmiştir. Ardından Arap coğrafyasındaki siyasi iktidarların halkın ekonomik ve siyasi taleplerini daha fazla erteleyemeyeceğini ve dolayısıyla daha çok çaba harcanmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Esad Ortadoğu’daki halk hareketlerinin iç ve dış faktörler temelinde ele alınması gerektiğini ifade ederek, iç faktörlerin en başında yönetimlerin bizzat kendilerinin olduğunu vurgulamaktadır: “İç faktörde devletler olarak, yetkililer olarak suçlanması gereken bizleriz.” Dış faktörler olarak, başta ABD olmak üzere bazı ülkelerin bölgedeki politikalarının bölgenin istikrasızlığında başrol oynadığını belirtmektedir. Esad’ın konuşmasının tamamına bakıldığında kendi ülkesi için de reformun gerekli olduğu konusunda önemli açıklamalar yaptığı aşikârdır. Hatta reformların bir an önce sadece günü kurtarmaya

dönük olarak değil “inanarak” yapılması gerektiğini, aksi halde tepki doğuracağına da altını çizmektedir. Bu şekliyle ele alınırsa, Esad bir taraftan reformların gerekli olduğu konusunda kesin bir algıya sahipken aynı zamanda kendi dönemi boyunca yeterli olmasa da birçok alanda reforma ve serbestleşmeye gidildiğini düşünmekte, dolayısıyla Suriye’deki durumun diğer ülkelerden farklı olduğuna inanmaktadır.¹ Bu kapsamda Esad, öncelikli olarak, belediye seçimlerinin yapılacağı, sivil toplum kuruluşlarının faaliyet ve özgürlük alanlarının genişleteceği ve medya ile ilgili yeni ve daha özgür yasa ve düzenlemelerin çıkarılacağı vaadinde bulunmuştur.² Dolayısıyla Suriye’de olaylar daha başlamadan Esad Mısır ve Tunus gibi ülkelerdeki halk hareketlerinin kendi ülkesini fazla etkilemeyeceğini düşünmekteydi. Bunun en önemli nedeni olarak Batılı güçlerin yıllardır süren ambargosuna rağmen istikrarlı bir yapının başarı ile sürdürüldüğünü göstermekteydi. Dolayısıyla Esad’ın bu açıklamaları dikkate alındığında kendi halkının da taleplerini önemseydiği gibi bir sonuç çıkmaktadır. Ancak, 2011 yılı boyunca yaşanan gelişmeler, Esad’ın söylemlerinin iktidara geldiğinden bu yana birçok kez yaptığı gibi, umut vadeden ancak sonuç alınmayan açıklamalardan biri olacağı çok geçmeden anlaşılacaktı.

Suriye’nin Gelemeyen Arap Baharı ya da Sonun Başlangıcı

Önce Tunus’ta başlayan ardından Mısır ve Libya ile devam eden halk isyanları, Ortadoğu’da Bahreyn, Yemen, Umman, Katar ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin bazılarında çok daha zayıf kalırken, bazılarının siyasal sistemini değiştirecek ölçüde önemli etkiler ortaya çıkarmıştır. Suriye’de halk hareketlerinin başlama sinyali, Mısır’da Hüsnü Mübarek’i istifaya zorlayan eylemlerle örtüşecek şekilde, 4 Şubat’ta bir “öfke günü” düzenlenmesi çağrılarını ile başlamış ancak ilk haftalarda söz konusu çağrı geniş halk kitlelerini devreye sokacak kadar yeterli desteği bulmamıştır.³

Suriye’de ilk gösteriler Ocak ayında başlasa da önemli derecede etki edebilecek düzeye ulaşması zaman almıştır. Çünkü Suriyeli muhalif Suheyr Attasi’nin tanımlamasıyla, “korkunun hükmettiği bir ‘sessizlik cumhuriyeti’”⁴ görünümündeki Suriye’de “korku duvarları”nın yıkılıp “bahar”ın gelmesi kolay gözükmemekteydi. Bu durumun birçok farklı nedenleri olmakla birlikte, ilki ve en önemlisi, Suriye’nin etnik ve sekteryen bir toplumsal ve siyasal yapıya sahip olmasıydı. Bu nedenle reform yapma çabası, söz konusu yapıyı yerinden etmeyi gerekli kılaacağı için, direniş eski yapının aktörleri tarafından statükonun korunması adına mümkün olduğunca engellenmeye çalışılmıştı. İkinci önemli unsur ise, Beşar Esad’ın iktidara gelmesinden bu yana kendi istediği bir yönetim yapısını oluşturmaktan daha çok, eski rejimin aktörleri tarafından kuşatılan ve zannedildiğinin aksine rejim üzerinde yeterli bir otoritesi olmayan “gücsüz” bir lider olmasıydı. Esad reform istese bile uzun

yıllar boyunca sistemden beslenen aktörler Esad'a rağmen köklü bir değişikliği engellemek için her yolu deneyeceklerdi. Bir diğer önemli neden ise, Ortadoğu'daki birçok ülkenin aksine Suriye'nin dış politikada Rusya, İran ve Çin gibi ülkelerle geliştirmiş olduğu uzun dönemli siyasi ve ticari ilişkilerdi. Söz konusu ilişkilerin derinliği dikkate alındığında, eski rejiminin sona ermesi, bu ülkelerin çıkar alanlarını zayıflatacak, söz konusu ülkeler de, Baas rejimini her ne pahasına olursa olsun desteklemeye devam edeceklerdi. Dolayısıyla, uluslararası sistemin baskısını hafifletmek için Esad rejimin her zaman güçlü destekçileri olacaktı.⁵ Diğer taraftan ülkede kökleşmiş Baas yönetiminin ideolojik yapısı, ekonomik ve siyasi olarak reforma uygun bir sistemi inşa etmek için elverişli değildi. Tüm bunlar Suriye'de beklenin aksine baharın oldukça geç gelmesi için yeterli sebepleri oluşturmaktaydı.

İlk gösteri, Ortadoğu'da Arap uyanışını başlatan Tunuslu Muhammed Buazizî'nin 17 Aralık'ta kendini yakmasıyla başlayan sürece benzer şekilde 26 Ocak 2011'de Suriye'nin genelde Kürt etnik nüfusunun ağırlıklı olduğu Haseke bölgesinde bir gencin kendini yakarak başlattığı olayla tetiklenmiş,⁶ ardından Kürt kökenli iki askerin öldürülmesiyle Rakka kentinde gösterilerin yoğunlaşmasıyla devam etmişti. Şubat'ın ilk haftasında Şam'a sıçrayan gösteriler, 17 Şubat'ta büyük katılımlı bir gösteriye dönüşü de gerçekte bu gösteri, Beşar Esad'ı hedef almaktan daha çok polislerin bir esnafı darp etmesiyle ortaya çıkan gerginlik nedeniyle polise yönelik olarak gerçekleşmişti. Bu anlamda Suriye'de gösterilerin başlamasının ardından hemen etkili olmaması; rejimin toplumsal desteğe sahip olup olmadığı ile ilgili sorgulamaları öne çıkarmış, bu durum da özellikle Şam yönetimini reformları erteleme konusunda cesaretlendirmişti.⁷

Ancak Suriye'de esas gösteriler, 18 Mart Cuma günü Suriye'nin önemli şehirlerinden olan Şam, Halep, Der'a, Kamışlı, Humus, Arfin, Rakka, Banyas ve genelde Ermeni nüfusunun yoğun yaşadığı Deir ez-Zor'da ortaya çıkmıştı. Bu gösterilerin temel sloganı, "demokratik reformların yapılması" ve "hapis-hanelerdeki siyasi suçluların serbest bırakılması"na yönelikti. Ancak ülkede 48 yıldır devam eden olağanüstü hal yönetiminin ürettiği güvenlik rejimi uygulamaları dikkate alındığında bu ilk gösterilerin hemen başarıya ulaşması ya da bir anda etki göstermesi olanaksızdı. Suriye'deki halk hareketi genelde Sünni Arapların yoğun olduğu bölgeler ile bazı Kürtlerin yaşadığı kentlerde başlamış, Arap Aleviler, Dürziler ve Hristiyanlar ilk başlarda gösterilerde yer almamışlardır. Gösterilerin, özellikle diğer ülkelerdeki halk hareketlerinden farklılaşarak siyasi ve ekonomik sistemden yıllarca dışlanan kimlik gruplarından doğrudan Baas rejimine yönelmesi, Şam yönetiminin gösterileri bastırmak için bu gruplara karşı aşırı güç ve silah kullanmasıyla sonuçlanmış, gösterilerde birçok kişi Suriye ordusunun ateş açması sonucu öldürülmüştür.⁸

Der'a'da gösterilerin yoğunlaşması üzerine Şam yönetimi, Suriye'nin diğer Arap ülkelerinde başlayan gösterilerden bir istisna olamayacağını farkın-

daydı. Esad yönetimi, ayrıca, hem Suriye'deki halkın görece önemli bir kesiminin yönetimi desteklemesini, hem de ülkede yıllardır devam eden İsrail ve Batı karşıtlığının rejimi devirecek düzeyde bir ayaklanmaya mani olacağını da düşünmekteydi. Dolayısıyla Esad, Der'a'daki ilk gösterilerin ardından ikili bir kriz yönetme stratejisi izlemeye başlamıştı. Bir taraftan bölgeye çok sayıda asker sevk edilerek durum kontrol altında tutulmaya çalışılırken, diğer taraftan da bölgesel rahatsızlıkların üzerine giderek protesto gösterilerinde ölümlerden sorumlu olanların cezalandırılacağı duyurulmuştu. Ayrıca gösterilerde tutuklananlardan bazıları serbest bırakılarak bu konuda bir rahatlama sağlamaya çalışılmıştı. Der'a kentindeki gösterilerin Suriye yönetimi açısından önemi, Der'a ve çevre kentlerin Sünni Arap aşiretlerin elinde olması ve şehrin Ürdün'le doğrudan yürüttüğü sınır ticaretinin, bu bölgedeki nüfus potansiyelini görece daha demokratik ideallere yönlendirmesiydi. Çünkü Ürdün Suriye'den ekonomik ve demokratik yapı açısından görece daha ileriydi. Ayrıca bu bölgede faal ve etkili olan Suriye Müslüman Kardeşler Örgütü'nün ve Sünni Arap nüfusun, Ürdünlü Müslüman Kardeşler Örgütü ile çeşitli düzeylerde bağlantısı bulunmaktaydı. Dolayısıyla da burada gösterilerin devam etmesi durumunda bunun kontrol altına kolay alınmayacağı da Baas yönetimi tarafından bilinmekteydi.⁹

Der'a'da Esad yönetiminin uyguladığı şiddet politikası sonucu ölümlerin artması ile birlikte uluslararası kamuoyunun da sesi yükselmeye başlamış; BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon olayların 'şeffaf bir şekilde soruşturulması ve sorumluların yargıya sevk edilmesi' çağrısında bulunmuştu. Bu durum Suriye'de başlayan halk gösterilerinin giderek bölgesel ve uluslararası bir soruna dönüşmesine neden oldu. ABD Dışişleri Bakanlığı, "Suriye hükümetinin, halkının evrensel haklarını özgürce kullanmasını şiddet, yıldırma ve keyfi tutuklamalarla engellemesinden derin kaygı duyduğunu" açıklamıştı.¹⁰ 25 Mart tarihine gelindiğinde Der'a kentinde birçok kişi hayatını kaybetmiş ve cenazelerin ardından halk gidererek artan sayıyla sokaklara çıkmaya başlamıştır. 25 Mart'ta Der'a başta olmak üzere 6 kentte daha büyük gösterilerin yapılması ile birlikte Esad yönetimi, ölümlerin artması ve halkın gittikçe daha çok gösterilerde yer alması üzerine¹¹, günü kurtarmaya ve gösterilerin önünü almaya yönelik çeşitli öneriler açıklamıştır. Cumhurbaşkanlığı sözcüsü Buteyna Şaban, 25 Mart'ta bir basın toplantısı düzenleyerek hem uluslararası kamuoyunun hem de ülkedeki muhalif grupların yönetime yönelik iddialarını cevaplandırmış, beklentilere dönük olarak çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Öncelikle göstericiler üzerine ateş açılması için talimat verildiği iddialarını reddeden sözcü, bazı hataların olabileceğini de kabul etmiştir. Şaban, kentin ileri gelenleri ile bir araya gelinip bir komisyon kurulabileceğini ve "meşru taleplerin" göz önüne alınacağını belirtmiştir. Şaban ayrıca, reformlara ilişkin olarak, hükümetin işçi ücretlerini artıracığını, sağlık sisteminde reforma gidileceğini, seçimlere Baas Partisi dışındaki partilerin katılmasına izin verileceğini, basına uygulanan sınırlamaların kaldırılacağını ve

yolsuzlukla mücadele için yeni bir mekanizma kurulacağını da açıklamıştır. Şaban'ın açıkladığı reform başlıklarına bakıldığında 16 Ekim 2005 yılında açıklanan “ulusal demokratik değişim için Şam Bildirgesi”ndeki¹² hususların bir benzerinin olduğu kolayca görülmekteydi. Ancak daha önce buna benzer birçok reform paketi açıklanmasına rağmen beklenen düzeyde bir demokratik açılımın hayata geçirilememesi Şaban'ın sözlerinin de günü kurtarmaya dönük olduğu algısını sürdürmeye yeterliydi.

29 Mart'ta ise bu sefer Beşar Esad yanlıları, Şam başta olmak üzere dört büyük kentte gösteriler düzenlemiş ve Esad'a desteklerini açıklamışlardır. Aynı gün yönetim, rejim aleyhtarı havayı yumuşatmaya yönelik bir adım olarak hükümette değişiklik yapılması kararı almış, hükümetin istifasını kabul etmiştir.¹³ Gösterilerin başlamasının ardından olağanüstü yönetimin kaldırılacağına yönelik açıklamalarla uluslararası camiada Esad'ın 48 yıldır devam eden düzeni sonlandıracağı beklentileri, aynı zamanda hala Esad için, diğer ülkelerde yaşananların aksine Suriye'de yumuşak bir geçişin sağlanabileceği umutlarının da sürmesini beraberinde getirmişti. Esad, uzun süredir merakla beklenen Halk Meclisi'nde yaptığı 30 Mart tarihli konuşmasında öncelikle Der'a ve çevresinde yaşanan olayların faillerini “küçük bir azınlık” olarak nitelendirmiş, halka birlik çağrısı yaparak “mezhep temelli bir ayrıştırmayın yapılmaya çalışıldığı”nı belirtmiştir. Sokağa dökülen insanların hepsinin kötü olmadığını belirten Esad “hepimiz reform istiyoruz” sözleri ile genel bir konuşma yapmış, İsrail'e karşı verdikleri mücadeleyi baltalamaya yönelik bir komployla karşı karşıya olduklarını belirtmiştir. Sonuçta da Suriye ve uluslararası kamuoyunda hala Esad'a yönelik devam eden görece olumlu düşünce gittikçe azalmıştır.¹⁴

Devlet Başkanı Esad, 16 Nisan'da yeni kabinenin göreve başlamasına ilişkin yemin töreninde yaptığı konuşmada, gelinen mevcut noktada Suriye'nin içinde bulunduğu durumun üç temel bileşen üzerinden açıklanabileceğini belirtmiştir. Esad'a göre bunlar “komplolar”, “reform ihtiyacı” ve “halkın talepleri”dir. Esad'ın olup bitenleri “komplo” üzerinden açıklamasının dayanağını “düşmanlar tarafından üretilen ve Suriye'nin bağımsız karar alma gücüne yönelik bir davranış” düşüncesi oluşturmaktadır. Esad, iktidara geldiği günden itibaren söylem düzeyinde dillendirdiği reform ihtiyacının bir gereklilik olduğunu belirtmeye devam etmektedir. Ancak reformlar için zamana ihtiyaç duyulduğunu söylemesi ise, geçmiş dönemdeki reforma yönelik benzer sözlerini hatırlatmaktan başka bir işe yaramamıştır. Esad'ın, “hiçbir hükümet, halkın desteği olmadan başarılı olamaz” sözü, halkın çoğunluğunun kendisini desteklediğine yönelik düşüncesinin de somut göstergesidir. Esad'a göre, Suriye'de reform konusunda birçok çalışma yapılmaktadır. Ancak bunlardan hemen sonuç alınması mümkün değildir. Örneğin göstericilere karşı güvenlik güçlerinin kullandığı orantısız güç, onların “bu tip olaylara hazırlıklı olmamasından” kaynaklanmaktadır ve bu durum güvenlik güçlerinin eğitilmesi ile zamanla düzelecektir.¹⁵ Esad'ın bu konuşmasından kısa bir

süre sonra 19 Nisan tarihinde, 19 Mart'ta başlayan protesto gösterilerindeki başlıca taleplerden birisi olan olağanüstü halin kaldırılmasına yönelik Kanun Hükmünde Kararname Bakanlar Kurulu tarafından imzalanmıştır. Olağanüstü halin kaldırılması ile birlikte ülkede 48 yıldır devam eden düzende en önemli değişiklik, 1968 yılı 47 sayılı kararnameyle kurulan Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kapatılması ve söz konusu yasanın kapsamına alınan davaların ilgili diğer mercilere aktarılmasıdır.¹⁶ Yasanın, mahkeme kararı olmaksızın tutuklamalara ve yargılanmaksızın cezaevinde tutulmaya imkân tanıyan bir düzenlemeyi içerdiği dikkate alındığında, söz konusu düzenlemenin görünüşte önemli olduğu; ancak Suriye'nin yönetim yapısı düşünüldüğünde çok da işe yaramayacağı aşikardı. Suriye yönetimi, gösterilerin başlamasından itibaren halkın desteğini kazanmak için ülkenin kuzeydoğusundaki Hasaka bölgesinde yaşayan Kürtlere vatandaşlık verilmesi, işçi ücretlerinin artırılması, seçimlere Baas Partisi dışındaki partilerin katılmasına izin verilmesi ve yolsuzlukla mücadele için yeni bir mekanizmanın kurulması gibi açılımların yapılması yönünde irade beyanına, olağanüstü halin kaldırılmasını da eklemesi, gösterilerin durmasına yetmemiştir.

Ordu, 22 Nisan'dan itibaren Der'a ve çevresindeki halk ayaklanmalarına karşı şiddet kullanma kapasitesini artırmış ve birlikler Der'a'ya girmiştir. Ordu birliklerinin söz konusu bölgeye kaydırılması uluslararası kamuoyunda yeni bir Hama katliamı olabileceği yönündeki endişeleri artırmış ve özellikle Fransa'nın öncülüğünde BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye'yi sert bir şekilde kınaması yönünde bir kararın alınması için çabalar yoğunlaşmıştır. BM Genel Sekreteri de 22 Nisan'da yaptığı açıklamada, ordunun sivil direnişçilere karşı aşırı güç kullanmasını şiddetle eleştirmiş ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin Suriye'ye giderek insan hakları ihlalleri konusunda gözlem yapmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır.¹⁷ Ban Ki Moon'un bu önerisine Suriye'nin BM temsilcisi karşı çıkmış ve ülkesinin barışçıl gösterilere izin verdiğini belirtmiştir.¹⁸ ABD, İngiltere ve Fransa'nın konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne getirmesi çabalarına, BM daimi üyesi olan Rusya ve Çin karşı çıkmış, Rusya'nın BM Daimi Temsilci Yardımcısı Alexander Pankin Suriye'deki mevcut durumun uluslararası güvenliğe tehdit oluşturmadığını ancak esas sorunun Suriye'nin içişlerine dışarıdan müdahalenin bölgesel güvenlik dengeleri açısından tehdit oluşturacağını ileri sürmüştür.¹⁹

29 Nisan'da Cuma namazı sonrası yapılan gösterilere müdahale sırasında 60'tan fazla insanın hayatını kaybetmesi ve söz konusu güne kadar gösterilerde ölenlerin sayısının 560'ın üzerine çıkmasının ardından,²⁰ ABD'nin talebiyle İngiltere ve Fransa'nın başı çektiği 16 devletin desteği ile BM İnsan Hakları Konseyi, Suriye rejimini kınayan bir karar tasarımsı kabul etmiştir. Aslında BM İnsan Hakları Konseyi üzerinden böyle bir kararın çıkması, Rusya ve Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nde bir kınama kararını veto eden tutumlarıdır.²¹ BM İnsan Hakları Konseyi'nde, "Suriye Arap Cumhuriyeti'nde insan hakları" konulu özel bir oturum yapılarak sorun ele alınmıştır. 47 ülkenin üye

olduğu Konsey’de 26 üye olumlu oy kullanırken Rusya ve Çin’in başı çektiği 9 üye ret kararı vermiştir. Ortaya çıkan karar metnine bakıldığında, Suriye’de gösteriler sırasındaki can kayıpları ve işlendiği iddia edilen diğer insan hakları ihlalleriyle ilgili soruşturma için Suriye’ye acilen bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Kararda ayrıca sivillere karşı işlenen suçların insanlığa karşı işlenmiş suçlar kapsamında değerlendirileceğinin belirtilmesi de ayrıca önemliydi. Buna ilaveten Konsey, Suriye’den siyasi mahkûmları acil olarak serbest bırakmasını ve gazeteciler ile internete uygulanan sınırlamaların kaldırılmasını talep etmiştir.²²

Suriye’de yaşanan insan hakları ihlallerini araştırarak komisyonun kurulmasının ardından BM Genel Sekreteri tarafından yapılan bir diğer açıklamada ise, Esad yönetimi Komisyonla işbirliği yapmaya davet edilmiştir. Komisyon’un özellikle Der’a’daki insan hakları ihlallerini araştırması için Esad yönetiminden izin beklendiği belirtilmiştir. Şayet Suriye yönetimi izin verirse 7 ve 8 Mayıs’ta Komisyon Der’a’da incelemelerde bulunmaya başlayacak ve hazırlayacağı raporu da Konseye sunacaktı.

ABD ve Fransa ile İngiltere’nin öncülük ettiği AB üyesi ülkeler Suriye’ye yaptırımların artırılmasına yönelik çabalarını Nisan ayının sonu itibari ile yoğunlaştırmışlar ve 29 Nisan’da AB üyesi ülkelerin büyükelçileri, Suriye’ye yaptırım konusunu görüşmek için Brüksel’de toplanmışlardı.²³ Yine aynı gün ABD Başkanı Barack Obama, aralarında Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ın kardeşi Mahir Esad’ın da bulunduğu rejimin bazı yetkililerine ekonomik yaptırımlar uygulanmasını kararlaştırmıştır. Olayların başlamasının ardından ABD’nin Suriye’ye yönelik ilk somut adımı olan bu yaptırım kararının hemen ardından ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton “bugün alınan yaptırım kararlarının, Suriye hükümetine, eylem ve davranışlarının hesabının sorulacağı mesajının verilmesini amaçladığımı” belirtmesi, ABD’nin Şam’a yönelik politikasını sertleştireceği ve müdahale seçeneklerini masaya getireceği yorumlarını beraberinde getirmiştir.²⁴ Ancak ABD’nin bu yaptırım kararı daha çok sembolik bir mesaj taşımaktaydı. Çünkü malvarlıkları doldurulan kişilerin ABD bankalarında servetlerinin bulunmadığı göz önüne alındığında bu girişim daha çok Washington’un AB ve bölgedeki İsrail ve Arabistan gibi müttefiklerine dönük bir mesajdı. Ayrıca Suriye, ABD Dışişleri Bakanlığı’nın “teröre destek veren ülkeler” listesindeki Amerikan yaptırımları altındaki bir ülke konumunda bulunduğu için bu son kararlar bireylere genişletilmesi sonucunu doğurmaktaydı.

Uluslararası baskı bir taraftan artarken, diğer taraftan da Şam yönetimi gösterilerin yoğunlaştığı bölgeleri kendi kontrolü altına alma yoluna gitse de muhalifler 6 Mayıs Cuma gününü “Kuşatmaya Meydan Okuma Günü” olarak ilan etmişlerdi. 17 Mart’ta düzenlenen “öfke günü”nün ardından olayların giderek tırmandığı dikkate alındığında 6 Mayıs gününü yeni bir hamlenin başlangıcı olarak değerlendirmek mümkündür. Mayıs ayından itibaren Suriye

yönetimi uluslararası kamuoyuna şiddetin durdurulması çabalarını birçok kez açıklasa da, isyan günden güne artarak devam etmiş ve sonuçta çatışmalarda giderek çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.

Devrim için Suriye Muhalefatinin Örgütlenme Çabaları ve Suriye Ulusal Konseyi

Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasının ardından ve gösterilerin yoğunlaşması ile birlikte isyan hareketlerinin geliştiği diğer ülkelerin aksine ülkedeki en önemli sorun örgütlü bir muhalefetin bulunmaması idi.²⁵ Bunun birçok nedeni olmakla birlikte en önemlisi, Baas rejiminin yıllarca sürdürdüğü baskı ve istihbarat rejimi sonucunda Suriye içinde muhalif unsurlara hayat hakkı tanınmaması ve Suriye'nin etnik ve dini yapısından kaynaklanan kimlik grupları arasındaki, başta sekteryan farklılık üzerine bina edilen yönetim yapısıdır.²⁶ Özellikle 1982 yılında çoğunluğu Müslüman Kardeşler üyesi otuz binden fazla insanın Hama'da katledilmesi ile sembolleşen muhalefete dönük baskı ve şiddet politikası, muhalefetin örgütlenmesini uzun yıllar boyunca engellemiştir. Suriye içinde protestoların Esad yönetimi tarafından kanlı bir şekilde bastırılmasının ardından ülke içinde ve dışında bulunan muhalif hareketler devrimin diğer ülkelerde olduğu gibi başarılı bir sonuca ulaşmasının yolunun örgütlü bir muhalefetten geçtiğini gördükleri için bir araya gelmenin yollarını aramışlardır. Bu anlamda muhalifler ilk toplantılarını 20 Ağustos 2011 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirerek Suriye Ulusal Konseyi'nin kurulması yönünde karar almışlardır. Konseyin kurulma amacı Suriye'de halkın talepleri doğrultusunda demokratik bir rejimin kurulması ve Esad rejiminin yıkılması için çaba göstermek ve Suriye halkının taleplerini uluslararası kamuoyuna duyurmaktır. Konseyin yapısına bakıldığında Suriyeli tüm muhalif grupları içinde barındırmak için özel bir çaba gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Suriye'de bulunan Müslüman Kardeşler Örgütü, Ulusal Demokratik Değişim için Şam Deklarasyonu Hareketi, Asuriler, bazı Kürt gruplar, seküler muhalifler, dini gruplar ve yerel muhalif unsurlar konseyin başlıca bileşenleridir. Konsey kuruluşunun ardından çeşitli ülkelerde birçok toplantı gerçekleştirerek kurumsal yapısını oluşturmaya çalışmış, Eylül 2011 tarihinde Paris'te yaşayan Suriyeli akademisyen Burhan Galyun Konsey'in başkanlığına getirilmiştir. Konsey, Genel Kurul, Sekreterlik ve İcra Kurulu olarak üç temel organ etrafında örgütlenmiş ve örgüt yapısına mümkün olduğu kadar farklı kimlik ve etnik gruplardan Suriye nüfusunu temsil edecek bir oranlama ile Genel Kurul üyelerini belirlemiştir.²⁷

Suriye muhalefeti İstanbul'da gerçekleştirdiği toplantıdan sonraki en önemli toplantılarından birini, 31 Mayıs - 3 Haziran tarihleri arasında Antalya'da gerçekleştirmiştir. "Suriye'de Değişim Konferansı"nın katılımcıları, Suriye'deki tüm muhalif grupların ideolojik duruşları bir tarafa bırakarak bir araya gelmesiyle hem Suriye yönetimine hem de dünya kamuoyuna bir

mesaj vermeyi amaçlamışlardır. Bu bağlamda muhalifler, daha toplantı başlamadan kendi aralarındaki parçalanmış görüntüyü konferansa yansıtma ve birlik mesajı verilmesi yönünde prensip kararını almışlardır. Toplantıya sürgündeki muhalif liderler ve parti temsilcileri, Şam Deklarasyonu lideri, eski parlamenterler, muhalif entelektüeller ve Suriye Müslüman Kardeşler örgütünden temsilciler katılmıştır. Bunun yansısı Suriye'nin Deir ez Zor, Der'a ve Humus kentlerinden aşiret liderleri ve din adamları katılmıştır. Kürt partilerini temsil eden bazı Kürt gruplar toplantıya katılmamışlardır.²⁸ 12 Kürt partisinden oluşan Suriye'deki Ulusal Kürt Hareketi liderleri, toplantıyı niçin boykot ettiklerine dair görüşlerini *Asharq al-Awsat* gazetesinde yayınladıkları bir bildiriye kamuoyu ile paylaşarak²⁹ toplantının Türkiye'de yapılmasını gerekçe olarak göstermişlerdir. Yine de konferansa katılımın ağırlığına bakıldığında Müslüman Kardeşler Örgütü ve Kürt gruplardan katılımcıların sayıca daha ağırlıkta olduğu ortaya çıkmıştır.

Değişim için Suriye Konferansı'nda alınan kararları ve yol haritasını hayata geçirecek olan Danışma Komitesi seçimi konferansa katılanların oyları ile belirlenmiştir. Komitenin oluşumuna bakıldığında Suriye'deki farklı kimlik gruplarına ait temsilcilerin dışlanmasından kaçınmak için özel çaba sarf edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. 31 kişilik söz konusu komitede Şam Deklarasyonu'ndan 4, Müslüman Kardeşler'den 4, Suriye Kürtlerinden 4, gençlerden 4, kadınlardan 3, Alevilerden 3, Dürzi ve Hıristiyanlardan birer ve bağımsızlardan 7 kişi yer almıştır. Konferans sonrası yayınlanan deklarasyonda konferansın hedefinin Suriye'deki devrimin desteklenmesi ve Suriye halkının istekleri yönünde "demokratik, sivil, serbest seçimlere dayanan bir sistem"ini ortaya çıkarılmasıdır. Deklarasyonda ayrıca, Beşar Esad'ın istifa ederek yetkilerini yardımcısına devretmesi istenmiş, başkan yardımcısının görevi devrıldıktan sonra 15 gün içinde yeni meclis oluşturarak bir yıl içinde demokratik bir seçim gerçekleştirmesi çağrısı yapılmıştır. Bu temel isteğin gerçekleşmemesi halinde devrimin gençlerin ve Suriye halkının öncülüğünde devam edeceği de vurgulanmıştır. Konferansın üzerinde durduğu diğer önemli esaslar ise, toprak birliği, dış ülkelerin askeri müdahalelerinin reddedilmesi, barışçıl şekilde devrimin devam etmesi, milli birliği oluşturan unsurların korunması olarak sıralanmıştır. Yasama, yürütme, yargı ayrılığına dayalı, sivil ve demokratik bir toplum oluşturulması için Arap Birliği, İslam Konferansı ve uluslararası toplum nezdinde Suriye halkının meşru isteklerinin duyurulması ve Suriye halkına destek olunması yönünde çalışılması kararlaştırılmıştır. Konferansın en önemli sonuçlarından biri, Ortadoğu'da Arap Baharı'nın yaşandığı diğer ülkelerin aksine Suriye'de örgütlü bir muhalefetin olmadığına yönelik uluslararası kaygıyı azaltmaya dönük bir girişim olmasıydı.³⁰ Bu toplantıda ülkenin geleceğinin laik bir yönetim olup olmayacağı gibi hususlarda kimlik grupları arasında yoğun tartışmalar yaşansa da bu tip konuların en azından devrim sonrasında tartışılması gibi bir prensip kararının alınmış olması bile muhalif gruplar arasındaki farklılıkları devrim üzerinde

birleştirmesinin bir göstergesiydi.³¹ Yine Suriye halkının Arap, Kürt, Keldani, Asuri, Süryani, Türkmen, Ermeni ve diğer etnik unsurlardan oluştuğunun teyit edilmesi Suriye içindeki sesiz muhalefet için de cesaretlendirici bir adım olmuştur.

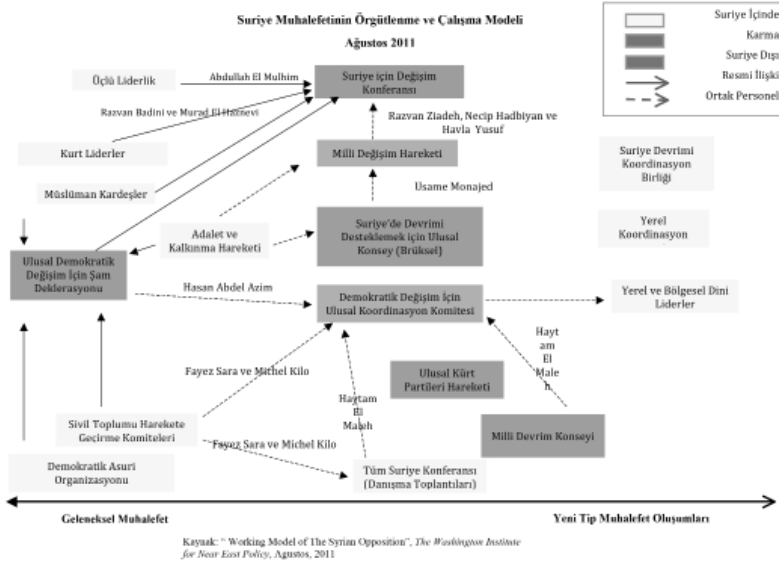
Antalya toplantısının ardından 3-4 Haziran tarihleri arasında Suriye muhalefeti Brüksel’de tekrar bir araya gelmiş ve Suriye’de akan kanın durması için Devlet Başkanı Esad’ın bir an önce görevi bırakması çağrısı yapılmıştır. Söz konusu toplantının ana gündem maddeleri Suriye’de devrimin başarılı olabilmesi için gerekli olan yol haritasının nasıl şekillenmesi gerektiği üzerine yoğunlaşmış ve muhalefetin medya, siyasal alan ve diğer meşru alanlarda neler yapılması gerektiği ile ilgili tavsiyeleri sonuç bildirgesinde sıralanmıştır.³²

27 Haziran tarihinde ise Suriye’de olayların başlamasının ardından muhalifler ilk defa Şam’da bir araya gelmişlerdir. 150’den fazla muhalifin katıldığı söz konusu toplantı, Esad yönetiminin toplantıya müdahale etmeyeceği açıklamasının ardından gerçekleşmiş ve iktidarın bu toplantıya izin vermesi “ara yol arayışı”nın bir yansıması ve ayrıca hükümetin hem uluslararası kamuoyu nezdinde hem de içerde zaman kazanma taktiğinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.³³ Ancak toplantının sembolik özelliğine bakıldığında yıllar sonra Şam’da ilk defa böyle bir toplantının yapıyor olması bakımından özel bir anlam taşıdığı kuşkusuzdu.³⁴ Ancak daha toplantı başlamadan toplantıya yönelik protesto gösterilerinin yapılması ve Suriye muhalefetinin birçok unsurunun toplantıya katılmaması ülkedeki “muhalefeti temsil etmekten uzak” eleştirilerini beraberinde getirmiş³⁵, toplantıya katılan Şam Deklarasyonu Hareketi de sonradan toplantıyı terk etmiştir.³⁶ Ancak toplantının sonuç bildirgesine bakıldığında, Suriye dışı muhalefetin söylemleriyle paralellik gösterdiği görülmüştür. Şiddetin durdurulması, öncelikle güvenlik güçlerinin baskılarının sona erdirilmesi ve ardından sadece rejimin reformu değil, bir bütün olarak tüm değişim araçlarının ele alınması gibi hususlar sonuç bildirgesinde yer almıştır.³⁷

Muhaliflerin diğer önemli bir toplantısı 16-17 Temmuz tarihlerinde İstanbul’da gerçekleşmiştir. Bu toplantıda her ne kadar muhalif gruplar arasında belli konularda farklı görüşler temelinde tartışmalar yaşansa da muhalefetin kurumsallaşması yönünde “Ulusal Kurtuluş Konferansı” önemli bir aşama olmuştur. 350’nin üzerinde Suriyeli muhalifin katılımı ile gerçekleşen söz konusu konferansta 25 üyeli bir Konsey ve 11 üyeli bir Komite’nin kurulmasına yönelik karar alınması, bunun en bariz göstergesidir. Aynı gün Şam’da gerçekleştirilecek konferans Baas rejimi tarafından engellense de, Konferans’ta muhalefetin kurumsallaşması ve tek bir çatı altında örgütlenmesine yönelik çabalara hız verilmesi kararlaştırılmış ve halen ulaşılamayan muhalif gruplarla da temasa geçmek için çabaların yoğunlaştırılması üzerinde durulmuştur.³⁸ Sonuç bildirgesinde akan kanın bir an önce durdurulması,

siyasi partilerin faaliyetlerine izin verilerek hemen seçime gidilmesi, Suriye halkının taleplerinin uluslararası alanda duyurulması gibi konulara yer verilmiş ve etnik, dini, mezhebi, bölgesel tüm ayrımcılıklara karşı olunması ve toplumun tüm kesimlerine eşit mesafede davranılması gerektiği belirtilmiştir. Konferansta “Suriye 17 Nisan Demokratik Değişim Gençliği” adı altında temsil edilen genç muhalifler de Suriye’de demokratik düzene barışçı yollardan ve dış müdahale gerçekleşmeksizin geçilmesi yönünde bir bildiri yayınlamışlardır.³⁹

Ulusal Konsey sonraki tarihlerde de Türkiye başta olmak üzere çeşitli ülkelerde toplantılarını sürdürmüş, özellikle Suriye içinde faaliyet gösteren Demokratik Değişim için Ulusal Koordinasyon Komitesi tarafından, Suriye içindeki muhalif gruplarla bağlantısının zayıf olduğu yönündeki eleştirilerin sonucu olarak ülke içindeki Özgür Suriye Ordusu başta olmak üzere çeşitli gruplarla koordinasyon çalışmalarına hız vermiştir. Ayrıca Ulusal Konsey’in uluslararası kamuoyu tarafından tanınmasına yönelik olarak da çabalarını arttırmışlardır. 15 Eylül’de İstanbul’da resmen kuruluşlarını ilan eden Konsey bu anlamda devrimi temsil etmesini sağlamak için Türkiye başta olmak üzere uluslararası aktörlerle görüşme talebinde bulunacaklarını açıklamışlardır.⁴⁰ Bunun akabinde, her ne kadar Konsey birçok toplantısını Türkiye’de yapsa da Ekim ayına kadar resmi olarak Türkiye Hükümeti tarafından Konseyle bir ilişki kurulmamış, ilk resmi temas 17 Ekim tarihinde Ankara’da Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun, Konsey üyelerini kabul etmesiyle gerçekleşmiştir.⁴¹ Bu temas aynı zamanda Ankara’nın Ulusal Konseyi resmi olarak da tanıdığına yönelik Esad rejimine bir mesaj olması açısından anlamlı bulunacaktı.⁴² Ulusal Konsey, 17-18 Aralık tarihleri arasında Tunus’ta gerçekleştirdiği toplantısında siyasi programını ele almıştır. Ayrıca programın çerçevesi, kurumsal yapılanması ve Esad sonrası Suriye’nin yönetimi tartışılmıştır. Kongrede üzerinde mutabık olunan konulara bakıldığında özellikle Suriye içindeki kimlik gruplarının Esad sonrası endişelerini gidermeye yönelik birçok sorunun cevaplarının arandığı görülmüştür.⁴³ Bu bağlamda, Suriye’nin tüm vatandaşlarının hukuk önünde eşit olduğu ve demokratik ideallerin işletileceği, hiçbir dini ya da etnik grubun ayrımcılığa tabi tutulmayacağı, çoğulcu bir rejimin inşa edileceği özellikle vurgulanmıştır. Her ne kadar laiklik konusunda bazı gruplar arasında tartışmalar yaşansa da özellikle sonuç bildirgesinde bu konuda herhangi bir ifadenin bulunmaması kimlik grupları arasında baştan beri üzerinde titizlenen, ayrışmayı önlemeye yönelik bir girişimdi. Ayrıca Kürt gruplara yönelik olarak Kürt kimliğinin anayasal güvence altına alınması sözünün verilmesi ve Suriye’nin birliği içinde ortak bir gelecekte bahsedilmesi, baştan beri Konsey’e mesafeli duran Kürt muhalefeti yanına çekmenin bir işaretiydi.⁴⁴

Türkiye-Suriye İlişkileri: Şam Baharı için Bir Diğer Baharın Sonu ve “İlkeli Tutum”

Ortadoğu halk hareketleri ile en sancılı dönemlerinden birini yaşarken, 6 Şubat'ta Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Suriye Başbakanı Naci Itri'nin de katılımıyla, Asî Nehri üzerine yapılacak olan Dostluk Barajı'nın temelini atmıştır. Temel atma törenin aslında en önemli hususlarından birisi Ortadoğu'daki gelişmeler konusunda Suriye'nin nasıl bir tutum alacağına merak edilmesiydi. Erdoğan'ın buradaki mesajının temelini, Asî Nehri'nin artık iki ülkeyi bölen değil, birleştiren bir nehir olduğu, dolayısıyla da sınırların kalktığını vurgulaması oluşturmuştur. İki ülke arasında ortak banka kurulması, hızlı tren seferlerinin başlatılması ve doğalgaz şebekelerinin birbirine bağlanmasının kararlaştırıldığı da Erdoğan'ın bu konuşmasından anlaşılmaktaydı. Bu açıklamalar, Ankara'nın Şam konusunda endişesinin olmadığını da işareti olarak yorumlamak mümkündür. Erdoğan'ın konuşmasında tarihsel vurguları öne çıkarması ve geçmiş dönemlerdeki sorunların geride kaldığını söyleyerek “ev alma komşu al” ifadesi ile ileriye yönelik iyimserliğini belirtmesi de bu yorumları güçlendirmekteydi. Itri de yapılan çalışmaları ve iki ülke arasındaki mevcut durumu “stratejik işbirliği”nin bir sonucu olarak değerlendirmiş ve söz konusu tarihi “Türkiye Suriye dostluk günü” olarak ilan etmiştir. Erdoğan, Halep'te Esad başta olmak üzere her iki ülkenin dışişleri bakanları ve diğer kabine üyeleri ile bir araya gelmiş ve Mısır ve Tunus'taki olayları görüşmüştür.⁴⁵ Asî Nehri üzerinde temeli atılan söz konusu baraj, her ne kadar iki ülkenin sınırlarını kaldırmaya dönük bir girişimin başlangıcı olarak ilan edilse de iki ülke arasındaki temel atma töreninde bahar havası uzun sürmeyecekti. Şam yönetiminin halk hareketinin şiddet kullanılarak

bastırılması yönündeki tutumu sonucunda iki ülke arasındaki ilişkiler gittikçe kötüleşmeye başladı. Hatta bu törende ifade edilen birçok husus, sonradan Ak Parti'nin dış politikasının eleştirilmesinde kullanılacaktı.

Özellikle Ak Parti iktidarının ikinci döneminde Ortadoğu'da daha etkin “küresel aktör” ve “bölge gücü” söylemlerinin uluslararası medyada çokça tartışıldığı bir dönemde, Türkiye'nin “yeni Ortadoğu politikası”nın merkezinde yer alan Suriye'de yaşanacak devrim sürecinden en çok Türkiye'nin etkileneceği birçok kişinin üzerinde mutabık olduğu bir konuydu. Ak Parti hükümeti de, “Şam baharı”nın Türkiye dış politikasını uluslararası ve bölgesel dengeler açısından zorlayacağına farkındaydı.⁴⁶ Bu anlamda daha Suriye'de halk hareketi tam başlamadan Erdoğan'ın uzun dönemdir ailecek görüşecek kadar yakın olan Esad'a en önemli tavsiyesi bir an önce ülkesinde reformlar konusunda halkı ikna edecek çabaların yoğunlaştırılmasıydı. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da değişim sürecinde bölgedeki aktörlere genel olarak üç başlıkta toplanabilecek bir süreçle karşı karşıya olduklarını sürekli hatırlatmıştır. Bunlar, “ya değişimi siz yöneteceksiniz veya değişimi zamana yaymaya ve ömrünüzü bu yolla uzatmaya kalkacaksınız ki, bu yeterli olmaz; ya da değişimin karşısında duracaksınız ve onu ezmeye kalkacaksınız” şeklindeydi.⁴⁷ Bu bağlamda Davutoğlu, Esad yönetimini, daha halk hareketinin ilk günlerinde, ilkini seçmesi yönünde cesaretlendirmiş ve böyle bir siyasetin takip edilmesi durumunda Türkiye'nin tecrübesinin Şam yönetimine aktarılması konusunda işbirliği içinde hareket edebilecekleri vaadinde bulunmuştur. Bu anlamda 23 Nisan'da Dışişleri Bakanlığı'nın Suriye'de hem göstericilerden hem de güvenlik güçlerinden birçok insanın çatışmalarda hayatını kaybetmesi üzerine yaptığı açıklamada Şam yönetimine uyarının yanında dostça mesajlar da verilmekteydi:

“Dostumuz ve komşumuz Suriye'nin istikrarı, kardeş Suriye halkının esenliği ve refahı Türkiye için önceliklidir. Türkiye, Cumhurbaşkanı Beşar Esad'ın halkın meşru taleplerine karşılık verileceği ve bu amaçla bir dizi reformun uygulamaya konulacağı yolundaki açıklamaları ile bu yolda başlatılan çalışmaları ve şimdiye kadar atılan bazı adımları memnuniyetle karşılamış, reform sürecinde elinden gelen desteği vermeye hazır olduğunu Suriye'ye bildirmişti. Türkiye, Suriye'nin içinde bulunduğu bu hassas dönemde; Azami teenniyle hareket edilmesi, orantısız ve aşırı güç kullanımından kaçınılması, kitle gösterilerine karşı mukabele yöntemlerinin doğru seçilmesi, Reform çalışmalarının kararlılıkla sürdürülmesi... çağrısında bulunmaktadır.”⁴⁸

Türkiye'nin 2011 yılında, Suriye politikasının çerçevesini yukarıda yer alan açıklamanın satır aralarında görmek mümkündür. Dolayısıyla söz konusu yıl içinde Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen temel stratejik hedefler, ülkenin dağılmadan, parçalanmadan, en barışçıl şekilde kademeli olarak demokratikleştirilmesi olarak ön plana çıkmıştı.⁴⁹ Ancak bu “stratejik hedeflerin” Esad yönetiminin ayaklanmalara karşı tercih ettiği “baş etme” yöntemi

nedeniyle barışçıl bir yönde ilerleyemediği aksine en azından rejim düzeyinde, bir düşmanlaşma sürecine girdiği görülecekti. 27 Nisan'da Suriye'de ordu tarafından uygulanan şiddetin tırmanmaya başlamasının ardından, Ankara endişelerini Şam yönetimine en üst düzeyde ilettiğini açıklamış ve bu açıklamanın hemen ardından MİT Müsteşarı Hakan Fidan ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Kemal Madenoğlu, Suriye Başbakanı Adil Sefer'le görüşerek reform ve değişim sürecini ele almışlardır.⁵⁰ Türkiye bir yandan Şam yönetimine reformların gerçekleşmesi yönünde sürekli temas halinde iken aynı zamanda da yaşanacak istenmeyen gelişmeler için de önlemlerini almaktaydı. Bu anlamda 2 Mayıs tarihinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Suriye'den Türkiye'ye muhtemel bir göç dalgası ile ilgili olarak "Orada reformların gerçekleşmesi, halkın meşru talepleri doğrultusunda değişimin gerçekleşmesi yönünde de yapıcı katkı sağlamaya çalışıyoruz. Tabii ki en kötü senaryolara karşı da tedbirlerimizi alıyoruz" açıklamasını yapmıştı.⁵¹ Başbakan Erdoğan da 1 Mayıs tarihinde katıldığı bir televizyon programında ayrıntılı olarak Suriye'deki durumu değerlendirmiş, Esad'ın kendisine reform konusunda birçok kez söz verdiği ve halen de telefonla sürekli irtibat halinde olduklarını vurgulamıştır. Erdoğan konuşmasındaki "Suriye, Hama katliamını bir daha görmemeli. Bunların hatırlatmasını kendilerine yaptık. Böyle bir şey tekrar yapılacak olursa Suriye bunun altından zor kalkar diye düşünüyorum" değerlendirmesi, Suriye ile ilişkilerde soğumaya dönük bir sürecin başlayabileceğinin de işaretlerini vermekteydi.⁵² Erdoğan'ın açıklamaları üzerine 11 Mayıs tarihinde Dışişleri Bakanı Velid El Muallim, Türkiye'nin Suriye büyükelçisi ile görüşerek, Erdoğan'ın sözlerinden duyduğu rahatsızlığı iletmesi bunun bir göstergesi olacaktı. Ancak, Erdoğan'ın söz konusu dönemdeki Suriye analizlerinin içeriğine bakıldığında hala Esad'ın reform yapacağına yönelik umudunu koruduğu da görülmektedir. Erdoğan'ın geçmişte yaptıkları sohbetten çıkarıldığı sonuçlar, Esad'ın kendisinin reform yanlısı olmakla birlikte rejimin diğer aktörlerinin bu süreçte gönülsüz davrandığıdır. Erdoğan'a göre Suriye'de halkın çoğunluğu rejim ve Esad'ı farklı değerlendirmekte ve rejim konusundaki olumsuzlukları Esad'ın çözebileceğine inanmakta ve onu desteklemektedir.⁵³

Mayıs ayı içinde Türkiyeli yetkililerin Şam'a yönelik en üst düzeydeki uyarıları ve dostça tavsiyeleri devam etmiş; Erdoğan ve Esad arasındaki telefon görüşmeleri sürmüştür. Siyasi reformların yapılmasına yönelik olarak Türkiye, Suriye'de öncelikli olarak "genel affın" gerekli olduğunu belirtmiş, özellikle söz konusu dönemde Esad'ın olağanüstü halin kaldırılması, siyasi partiler kanununda değişiklik vaadi ve genel affın çıkmasına yönelik atmaya çalıştığı adımlar Ankara tarafından olumlu karşılanmış, her fırsatta bu adımlarla ilgili cesaretlendirici açıklamalar yapılmıştır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu Suriye'deki gelişmelerin seyrinin günü gününe takip edildiğini belirterek, gelişmelerle ilgili "Türkiye olarak ahlaki bir tutum sergilediklerini" ifade etmiş ve Esad'a "bir Suriyeli gibi Suriye'nin geleceği konusunda kaygılıyız, gayret göstermek istiyoruz. Bir Suriyeli olarak söylüyorum, bu değişimi bizim

yönetmemiz lazım” dediğini ifade etmiştir. Davutoğlu’nun Esad’ın konumuna yönelik söz konusu dönemdeki tutumunun hala bir güven unsuru üzerinden devam ettiği 27 Mayıs tarihindeki açıklamalarından anlaşılabilir. Davutoğlu katıldığı televizyon programında “Beşar Esad’ın Bin Ali, Mübarek, Kaddafi gibi bir önceki nesilden olmadığını, çevrede de son derece saygı uyandıran, halkı tarafından da sevilen bir lider olduğunu” belirtmiş ve “Tunus ateşinin başladığı gün bütün Arap toplumunda serbest seçimler olsaydı Tunus, Mısır, Yemen ve Libya’daki liderlerin yönetimden gideceğini, ancak Beşar Esad’ın kazanacağını” söylemiştir.⁵⁴

Daha önce İstanbul’da ilk toplantısını düzenleyen Suriye muhalefetine Haziran’ın ilk haftasında Antalya’da örgütlenmeye dönük “Suriye için değişim konferansı” düzenlemesi⁵⁵ ve Ankara’nın bu toplantılar konusunda engelleyici bir tutum göstermekten daha çok kolaylaştırıcı bir tutum takınması ve hükümet üyelerinin Esad yönetimine dönük seslerini yükseltmeye başlamasının ardından, Şam’da da Esad yanlısı gruplar Türkiye’ye dönük eleştirilerini yükseltmeye başlamışlardır. Bu anlamda 12 Haziran’da Başkent Şam’da 2 bin kişilik bir grup Suriye’deki olaylara ilişkin Ankara’nın tavrını protesto etmiştir. Grup ayrıca Türk büyükelçiliğine gelerek Suriye bayrağı çekmeye çalışmış ve Türk bayrağını indirme girişiminde bulunmuştur. Aynı tarihte başkent aksine ülkenin başka bir kenti olan Der’a’da, Erdoğan lehine gösteriler yapılması devrim sürecine doğrudan Türkiye’nin dâhil olduğunun da ilk işaretleriydi. Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Faysal el Mikdad, Büyükelçi Ömer Öhnon’u arayarak, olaydan duyduğu üzüntüyü dile getirip benzer olayların bir daha yaşanmayacağını belirtse⁵⁶ de artık iki ülke arasındaki iplerin gittikçe gerileceği ve “Ankara’nın Şam’ı yalnız bırakacağı” uluslararası medya da gittikçe daha yoğun olarak işlenmekteydi. Bu olayın yaşanmasının ardından, Ak Parti’nin seçim zaferini kutlamak için Erdoğan’ı telefonla arayan Esad, bir kez daha Suriye’de değişim konusunda adımlar atıldığını vurgulamıştır. Erdoğan bu görüşmede, Suriye liderine “şiddetten uzak durulması ve reformların takvime bağlanarak ivedilikle gerçekleştirilmesi” uyarısında bulunmuştur. Erdoğan ayrıca Türkiye’de gün geçtikçe artan Suriyeli mülteciler konusunu görüşmüş ve Şam Büyükelçiliği ve Halep Başkonsolosluğu önünde yapılan Türkiye aleyhtarı gösterilerden ve Suriye medyasında Türkiye’yi hedef alan mesnetsiz iddialar ortaya atılmasından duyulan rahatsızlığı dile getirmiştir.⁵⁷ Erdoğan 15 Haziran tarihinde, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ın özel temsilcisi Hasan Türkmani ve beraberindeki heyeti kabul ederek diyalog yollarının açık olduğu mesajını vermiştir.⁵⁸

Dışişleri Bakanı Davutoğlu, 15 Haziran’da Suriye’den Hatay’a gelen Suriyeli mültecileri yerinde ziyaret etmiş,⁵⁹ 16 Haziran’da da Ankara’da, Suriye başta olmak üzere Ortadoğu’da yaşanan değişimi ayrıntıları ile ele almak için büyükelçileri toplamıştır. Davutoğlu bu toplantıda yaptığı konuşmada Esad’ın özel temsilcisi Türkmani’nin getirdiği mesajın içeriğine ilişkin bilgiler de vermiştir: “bize getirdiği mesajda Suriye’nin reform konusundaki kararlılığı

ve sayın Esad'ın her ne surette olursa olsun bu reformları hayata geçireceği konusundaki kararlılığıdır...artık bu reform kararlılığını daha görünür somut adımlarla hem Suriye halkına hem de uluslararası toplumda şu andaki algıyı değiştirecek şekilde net adımlarla yansıtılması gerektiğini düşünüyoruz".⁶⁰

Ankara, bir taraftan diplomasi trafiğini hem Suriye yönetimi hem de uluslararası toplum nezdinde devam ettirirken, aynı zamanda Türkiye'ye sığınan Suriyeli mültecilerle ilgili de imkanlarını seferber etmiştir. Bu bağlamda, Dışişleri Bakanlığı, özellikle mülteci akımı konusunda, herhangi bir sayı ile sınırlandırma yapılmayacağını ve olaya daha çok insani açıdan yaklaşıldığını belirterek yoğun bir insan akışına hazırlıklı olduklarını duyurmuştur. Bu tutum sonradan çok eleştirilecek olsa da, Türkiye'nin bu yönde açıklaması mülteci akımını bir tehdit olarak görmediğinin de bir göstergesi olarak almak gerekir. Söz konusu dönemde mevcut mülteci sayısı için Türkiye'nin imkanlarının yeterli olduğunu ancak bu sayının beklenenin üzerine çıkması durumunda BM'den yardım isteneceği de deklare edilen diğer bu husustu.

Türkiye'nin Hayal Kırıklığı ve Atılan Köprüler: Davutoğlu'nun Son Suriye Ziyareti

Temmuz ayı içinde, özellikle Ramazan ayına girerken ve ramazan ayının ilk günlerinde Suriye ordusunun Hama başta olmak üzere birçok şehirde katliama varan operasyonlar düzenlemesi Türkiye'nin sert tepkisi ile karşılaşmıştır. 31 Haziran tarihinde Dışişleri Bakanlığı resmi bir açıklama yaparak, Suriye'de yaşanan olaylardan duyduğu "derin hayal kırıklığı" ni dile getirmiştir. Söz konusu açıklamada Suriye yönetiminin verdiği sözleri tutmadığını da altı çizilmiştir: "Türkiye, mübarek Ramazan ayında barış ve huzur dolu bir ortam yaratılması için çalışılmasını beklerken, Mübarek Ramazan ayının hemen arifesinde yaşanan bu gelişmelerden, bütün İslam dünyası ile birlikte derin hayal kırıklığı ve üzüntü duymuştur."⁶¹ Bu açıklama aynı zamanda Suriye'ye yönelik söz konusu güne kadar Türkiye'nin en sert tepkisiydi. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 9 Temmuz'da 800 bin nüfuslu Hama'da yaşanan katliamın ardından Suriye'ye gitti. Davutoğlu, aynı zamanda Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün mektubunu da Devlet Başkanı Esad'a iletti. Gül mektubunda "bir gün geriye baktığımızda yaptıklarımızın çok geç ve çok az kaldığı şeklinde hayıflandığımızı görmek istemem" diyerek Esad'a "liderliği cesaretle ortaya koyma vaktinin çoktan geldiği" ni söylemiştir.⁶²

Davutoğlu'nun Suriye'ye gitme tarihi, bir taraftan Amerikan Dışişleri Bakanı'nın, Türkiye Dışişleri Bakanını arayarak Türkiye'nin Suriye üzerinde baskı kurmasını istediği iddiaları, diğer taraftan bölge ülkesi Suudi Arabistan Kralı'nın Suriye'ye dönük tehdit içeren mesajı ve ardından elçisini çekmesi ve aynı dönemde Körfez ülkelerinin teker teker elçilerini merkeze çağırma başlamaları ile aynı döneme denk gelmiştir. Bunlara ilaveten Batılı birçok ülkenin de Suriye konusundaki gittikçe artan teyakkuz hali, Arap Birliği ve

Körfez İşbirliği Konseyi'nin Esad yönetimini kınayan açıklamaları, Mısır'da El Ezher İmamı'nın Esad'a karşı tavır alan açıklamaları, Libya'da olduğu gibi "liberal müdahalecilik" Suriye'de de devreye girmesi endişeleri giderek artırmıştır. Özellikle Türkiye içinde Davutoğlu'nun ziyaretinin zamanlamasına dikkat çekilerek AK Parti hükümetinin Arap dünyasında "büyütülen imaj" üzerinden "düzenleyici bir güç" olarak Şam'a olası bir müdahalede kullanılmaya müsait hale getirildiği eleştirileri yoğunlaşmıştır.⁶³ Ayrıca Davutoğlu'nun ziyareti gerçekleştiği gün, görüşmenin sonucu beklenmeden iki ülke arasındaki iplerin artık koptuğu yorumları Türkiye'de özellikle hükümeti destekleyen medyada da yer bulmaya başlamıştır:

Güven erozyonu had safhada. Ankara ve Şam, bir yıl öncekinden çok başka yerlerde şimdi. Beşar Esad'ın güvenlik gerekçesiyle yürüttüğü operasyonlar Türkiye tarafından katliam olarak algılanıyor... Baas rejiminin, toplumun belli bir kesimine yönelik öç alma harekâtı olarak görülüyor. İpler koptu, geri dönüş umudu çok zayıf. Böyle devam ederse, ilişkiler kopmakla kalmayacak düşmanlık kategorisine girecek. İki ülke sınırları yeni gerilim alanları haline gelecek. Şam, Baas refleksini gösterdikçe Ankara, rejimin ezdiği toplumsal kesimlere daha çok sahip çıkacak. "İç mesele" olarak kabul ettiği krizin dondurulmasında başarı sağlanamadı. Türkiye artık taraf: Baas ve muhalefet arasındaki çatışmanın belki de en net tarafı...Suriye, kendini tamamen İran'ın ellerine bıraktı. Türkiye ise, İran-Suriye aksı ile hesaplaşmacı bir çizgiye girdi.⁶⁴

Türkiye mediasında bu dönemde hükümeti Suriye politikası nedeniyle eleştirenlerin diğer odak noktalarından biri de, Erdoğan'ın Suriye'deki gelişmeleri bir "iç mesele olarak" gördüğüne dönük "Suriye meselesi bizim bir iç meselemizdir. Çünkü bizim Suriye ile 850 km sınırimız, akrabalık, tarih, kültür bağlarımız var" şeklindeki açıklamasıydı. Erdoğan Suriye'yi "bir iç mesele" olarak gördüğüne yönelik gerekçesinde kullandığı "Suriye'de akrabalık ilişkilerimizin de olduğu birçok kardeşimiz var. Orada Türkmen kardeşlerimiz de var. Orası aynı zamanda bizim eski bakiyemiz olan bir toprak. Onun için orayı iç işlerimiz olarak görebiliriz. Bu kardeşlerimizin hak ve hukukunu korumak için ne gerekiyorsa yapacağız" şeklindeki ifadeler⁶⁵ eleştirilerin gerekçelendirilmesi için yeterince elverişli bir açıklamaydı. Çünkü Ak Parti'nin dış politikasında uzun dönemdir eleştiri konusu yapılan "yeni Osmanlıcılık" düşüncesinin bir tezahürü olarak bu tip bir ifadenin kullanıldığı genel de öne çıkan eleştirilerin başında geliyordu. Dolayısıyla da bu sözler bir müdahaleyi mi gerektirecek sorusunu gündeme taşımıştır. Bu dönemde diğer bir eleştiri konusu da "komşularla sıfır sorun" siyasetinin özellikle Suriye ayağının Şam-Ankara ilişkilerinde gittikçe artan gerilim ve çatışmacı söylemlerle nedeniyle çöktüğü şeklindeydi.⁶⁶ Hatta sonradan *Zaman* gazetesinde Ali Buluç, "komşularla sıfır ihtilaf" parametresinin yanlış yürütüldüğü trajik örnek Suriye'dir" değerlendirmesiyle Türkiye'nin tarihin hiçbir döneminde elde etmediği "modellik" ve "örnek olma" şansını heba ettiğini yazacaktı.⁶⁷

Türkiye’deki tartışmaya açılan “komşularla sıfır sorun” politikası, Batı basını tarafından da benzer şekilde yorumlanmış, örneğin *The Economist* dergisi 20 Ağustos tarihli sayısında “komşuyla bir sorun çıktı bile” başlıklı başyazısı ile okuyucularının karşısına çıkmıştır⁶⁸

Davutoğlu’nun diplomaside kendi muadili olmayan Esad’la 6,5 saat görüşmesi olağanüstü süreçten geçildiğinin ve artık bu ziyaretin Suriye’ye son uyarı olduğunun da bir işareti idi. Davutoğlu’nun ziyaretinde en önemli mesaj artık reform sözününün bir anlam ifade etmediğiydi. Davutoğlu’nun Suriye’ye ziyaretinin medyada “sert ve son mesaj” şeklinde yorumlanmasının ardından Esad’ın Dışişleri Danışmanlığını da yapan sözcü Buteyna Şaban’ın “eğer Davutoğlu Suriye’ye kararlı bir mesaj vermeye geliyorsa, Türkiye’nin konumuyla ilgili çok daha kararlı ifadeler işitecek” ifadesine bakıldığında gerçekte Davutoğlu’nun ziyaretinin Esad yönetiminin politikasında önemli bir değişiklik yapmayacağıının ipuçlarını görmek mümkündür⁶⁹. Dışişleri Bakanı’nın ziyaretinin hemen ertesi günü, Türkiye’nin Şam Büyükelçisi’nin Hama’ya giderek durumu yerinde incelemesine yönelik mutabakat, görüşmenin en önemli sonuçlarından biriydi. Ayrıca, bir grup Türkiyeli ve uluslararası gazetecinin, Hama’ya giderek uzun süredir devam eden çatışma durumunun detaylarının aktarılmasının sağlanması ziyaretin bir başka önemli sonucu olarak ortaya çıktı.⁷⁰ Bu ziyaretin hemen ardından, Suriye ordusunun 10 gündür bombalandığı Hama kentinden çekilmeye başlaması ise, diğer önemli bir somut gelişme olarak yorumlanmış çekilmenin hemen ardından, Türkiyeli ve uluslararası medya mensuplarına Hama ve Deir Ez Zor’a giriş izinleri verilmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken, her ne kadar Davutoğlu doğrulaması da⁷¹, Suriye ordusunun, Türkiye sınırında operasyon yaptığına yönelik uluslararası medyada ve Türkiye medyasında yoğun bir haber akışı olmuş ve bu bağlamda Esad’ın Hama ve Deir Ez Zor’dan çekilmesi bir taktik manevra olarak değerlendirilmiştir.⁷²

Davutoğlu’nun Şam’a uyarı ziyareti dünya basınında geniş yer almış, ancak ziyaretin hemen ardından dünya basınında yazılanlara ve atılan manşetlere bakıldığında Şam yönetiminin Ankara’ya meydan okuduğu algısı daha ağır basmıştır. Örneğin, *New York Times*, ziyareti, Esad’ın “Türkiye’nin operasyonlara son verme çağrısını reddetti” şeklinde haberleştirirken⁷³, *Wall Street Journal*, Davutoğlu’nun Şam ziyaretini “Suriyeli Lider, Açılımı Reddetti”⁷⁴, başlığı ile duyurmuştur. *Los Angeles Times*, Davutoğlu-Esad görüşmesinin ardından Türkiye’nin Şam Büyükelçisini geri çekebileceği iddiasını merkeze yerleştirirken⁷⁵, *Financial Times* ise “Esad, Türkiye’nin sert baskılara son verilmesi çağrısını reddetti”⁷⁶ başlığı ile ziyareti değerlendirmiştir. *BBC* “Esad’ın, Türkiye’nin çağrısına uyacağı sinyali yok” başlığı ile Ankara’nın Washington’la işbirliğini öne çıkarırken⁷⁷, *The Guardian*, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ın, Türkiye’nin “değişim çağrılarını reddettiği” tezini haberinde gerekçelendirmiştir.⁷⁸ *The Telegraph* ise Türkiye Dışişleri Bakanı’nın Şam’da olduğu bir sırada Suriye tanklarının Türk sınırına yakın

bir köye girmesini “meydan okuma” olarak yorumlamayı tercih etmiştir.⁷⁹ *Washington Post* ise, “Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Esad ile altı saat süren görüşmeden eli boş çıkmış gibi görünüyor” yorumunu yapmıştır.

Davutoğlu’nun ziyaretinin ardından Türkiye’de muhalefet de Ak Parti hükümetinin Suriye politikasına ağır eleştiriler yöneltmeye başlamıştı. Ana Muhalefet Partisi CHP’nin Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu hükümeti Suriye politikası konusunda “batının taşeronu” olmakla suçlamıştır. “Dış politika Türkiye’nin egemen güçlere maşa olmamasını ister. Ama maalesef batılı egemen güçlerin Ortadoğu’daki sözcüsü konumuna geldik” sözleri ile hükümeti eleştiren Kılıçdaroğlu, Libya’nın bölünmesine Türkiye’nin çanak tuttuğunu belirterek, Suriye için de aynı politikanın takip edildiğini ifade ederek, “Türkiye’nin müdahaleci bir dış politika” izlediği suçlamasını yöneltmiştir. Kılıçdaroğlu’nun özellikle, “Kendi halkına bilgi vermeyeceksin ama egemen güçlere her türlü bilgiyi vereceksin. Onların talimatı ile hareket edeceksin, ülkenin ‘bağımsız’ olduğunu söyleyeceksin, bağımsız bir dış politika izlemediği belli, egemen güçlerin politikası izleniyor” şeklindeki sözleri Davutoğlu dönemi dış politikası için muhalefet partisinin en ağır ithamları olarak ön plana çıkmıştı.⁸⁰ Aslında daha Davutoğlu’nun Suriye diplomasisinin çıktılarını görmeden muhalefet liderinin bu şekilde eleştiride bulunması, “uluslararası kamuoyunun nabzını okuyamadığı” ve “Baas rejimi” ile “Suriye halkı” arasındaki farklı anlayamadığı yorumlarını da beraberinde getirmiştir.⁸¹ Davutoğlu Kılıçdaroğlu’nun sözlerine “Türkiye’nin hiçbir döneminde, hiçbir Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ve dışişleri bakanı başka devletin taşeronu olmamıştır”⁸² diyerek karşılık vermiş, Türkiye’nin Suriye dış politikası konusunda siyasi partileri ziyaret ederek bilgilendireceğini açıklamıştır. CHP ile görüşmesinin Kılıçdaroğlu’nun açıklamaları ile zorlaştığını da belirten Davutoğlu “eğer Türkiye Cumhuriyeti devleti gibi güçlü devlet geleneğine sahip bir ülkenin dışişleri bakanına, görüşmeler daha sürerken taşeron muamelesi yaparsanız bu her şeyden önce hem o misyonu sabote etmek anlamına gelir. Hem de küçük siyasi hesaplar adına Türkiye’nin âli menfaatlerini riske atmak anlamına gelir” değerlendirmesini yapmıştır.⁸³ CHP’den Ak Parti’nin Suriye politikasına eleştiriler sadece genel başkan düzeyinde kalmamış diğer parti üyeleri tarafından da yoğun bir şekilde devam etmiştir. ABD’nin işgaliyle sonuçlanan Irak krizi sürecinde Türkiye’nin Washington Büyükelçisi olan, CHP Adana Milletvekili Faruk Loğoğlu, Genel Başkan’ın eleştirilerinin arkasında durmuş, Türkiye’nin Suriye’ye yönelik üst perdede yaptığı eleştirilerin yersiz olduğunu belirtmiştir.⁸⁴ Loğoğlu Davutoğlu’nun itirazlarının ardından da açıklamalarını sürdürmüş ve “AKP Hükümeti başkalarının belirlediği hedefler doğrultusunda hareket ettiği ve Sayın Bakan da bu politikanın uygulayıcısı olduğu için taşeron konumuna düşmüştür” açıklamasını yapmıştır.⁸⁵ Loğoğlu’nun diplomat olarak görev yaptığı dönemde Irak’a yönelik Türkiye’nin tutumunun belirlenmesinde önemli bir aktör olduğu düşünüldüğünde, Suriye konusunda böylesi bir siyaset izlemesini bir tutarsızlık olarak yorumlamak mümkündür.⁸⁶

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli de Davutoğlu'nun Suriye ziyaretini yazılı açıklama ile eleştirmiş, hükümetin Suriye politikasındaki tutum ve tavrını "sorunlu ve bir o kadar da tehlikeli neticelere yol açacağı" sözleri ile nitelendirmiştir. Bahçeli, Başbakan Erdoğan'ın izlediği dış politika ile "Büyük Ortadoğu Projesi'ne hizmet ettiği"ni belirtmiş, "komşu coğrafyalara dönük parçalanma ve kaos senaryosuna, Türkiye'yi figüran olarak dahil etmesi her açıdan utanç ve endişe verici" şeklinde eleştirmiş ve Erdoğan'ı "ucuz kahramanlık" yapmakla suçlamıştır.⁸⁷ Demokrat Parti Genel Başkanı Namık Kemal Zeybek'in eleştirileri ise Kılıçdaroğlu ve Bahçeli'nin suçlamalarının bir bileşeni şeklinde olmuştur. Zeybek, eleştirisini "taşeronluk" ve "Büyük Ortadoğu Projesine hizmet" üzerine bina etmiş ve gidilen yönün felaketle sonuçlanacağını iddia etmiştir.⁸⁸

Davutoğlu'nun Suriye ziyaretinin ardından Şam yönetiminin verdiği sözleri tutmaması ve Hama'daki tankları çekse de sivil katliamı başka şehirlerle kaydırması Ankara-Şam ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu döneme kadar Türkiye'nin Suriye sorununa yaklaşımı rejimin köklü bir değişiminden daha çok, dönüşümünü esas alan bir politika temelinde iken, Esad'ın değişimi yönetmekten daha çok statükonun devamına yönelik politikaları ve giderek özellikle sivillerin ölümleriyle sonuçlanan katliamlara devam etmesi Ankara'nın, Şam ile ilişkilerinde yeni bir politik sürece geçilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Esad'ın sivil katliamı farklı şehirlerle kaydırması Erdoğan'ın bir kez daha Esad'la telefon görüşmesi yapmasını gerektirmiş gazetelere yansıdığı şekliyle "biz operasyonların durmasını beklerken halka karşı saldırılar artıyor. Siz ne yapıyorsunuz?" diye sert tepki gösterdiği ortaya çıkmıştır.⁸⁹ Erdoğan'ın görüşmesinin ardından Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Suriyeli mevkidaşı Muallim'i aramış, "Hama'daki operasyonlar durdu. Ancak tanklar şehir dışında bekliyor. Operasyonlar diğer şehirlere kaydırıldı. Bizi kandırdığınızı mı sanıyorsunuz? Bizi değil kendinizi kandırıyorsunuz" mesajını vermiştir. Davutoğlu, bir gün arayla tekrar Muallim'i tekrar arayarak "Eğer operasyonlar durmazsa bundan sonra bu süreç üzerinde atılacak adımlar konusunda konuşulacak bir şey de kalmaz" uyarısını yaparak Suriye'nin tutumuna göre basın açıklaması yapacağını iletmıştır.⁹⁰

Ankara Suriye'deki gelişmeleri 18 Ağustos'ta toplanan MGK'nın gündemine almıştır. Türkiye'nin Suriye büyükelçisi Ankara'ya çağrılmış ve MGK'ya bilgi vermesi sağlanmıştır. MGK'da Suriye'ye yaptırım seçenekleri görüşülmüş, Esad'ın siyasî olarak tecrit edilmesinin yanı sıra halkı değil devleti hedef alan yaptırımların neler olabileceği masaya yatırılmıştır.⁹¹ Türkiye'nin bu dönemden sonraki açıklamalarının ilk önemli yanı bölgesel ve uluslararası bir duyarlılığın oluşturulması ve Suriye halkı ile Baas rejimini ayırıştırarak bir dilin kullanılmasıdır. Sonuçta Ağustos sonrası iki ülke arasındaki ilişkinin temelinde Türkiye'nin mümkün olduğunca Baas rejimi ile halkı ayrı tutan bir siyaset temelinde söylem ve siyasalarını geliştirirken⁹², Esad yönetimi ise, özellikle Ak Parti iktidarı ile birlikte yoğunlaşan Batı'nın izolasyonun-

dan kurtulmaya dönük Türkiye'nin politikalarını göz ardı ederek, 1990'larda yaşanan siyasetin kodlarına tekrar geri dönmüştür.⁹³ Suriye politikası konusunda Türkiye'nin tutumunun önemli olduğunu sürekli yineleyen uluslararası aktörler de, Davutoğlu'nun bu ziyaretinin arkasından oluşan mevcut durumla birlikte "Suriye'ye askeri müdahale seneryo"larını sürekli gündemde tutmuşlar,⁹⁴ ya da Suriye'nin mezhep temelli bir iç savaşla rejimi devirmesi senaryolarını güncellemişlerdir.⁹⁵

Türkiye-Suriye ilişkilerinde Erdoğan hükümetinin Esad yönetimi ile köprüleri tamamen atması ise Erdoğan'ın 21 Eylül'de Washington'da Obama ile görüşmesinden sonra yaptığı açıklamaya dayandırmak mümkündür. Daha görüşme gerçekleşmeden önce Suriye yönetimine yaptırımlar konusunda iki ülkenin alacağı yeni tutumun uluslararası medyada bir beklenti olarak dile getirilmesi, Esad'ın özellikle baştan itibaren dostça uyarılarda bulunan Türkiye'nin tüm beklentilerini de boşa çıkardığının göstergesiydi.⁹⁶ Erdoğan-Obama buluşmasının ağırlık noktasını yaptırımlar oluşturmuş, iki lider, demokrasi talebiyle protesto düzenleyen sivillere karşı şiddet kullanmaktan vazgeçmeyen Beşar Esad rejimine karşı daha fazla baskı uygulanması konusunda mutabakata varmışlardır. Daha önceden ABD ve Avrupa Birliği'nin Şam yönetimine ekonomik yaptırım kararı aldıkları dikkate alındığında, Ankara'nın da yaptırım sürecine girmesi, Suriye açısından da bir dönüm noktasıydı. Erdoğan'ın, Obama ile görüşmesinin ardından "Suriye yönetimiyle görüşmelerimizi kesmiş durumdayız. Bu noktaya gelmek istemezdik ama Suriye yönetimi bizi böyle bir karar alma noktasına getirdi. Suriye yönetimine artık güvenimiz kalmamıştır" sözleri yeni döneme geçildiğinin en bariz ifadesiydi. Erdoğan'ın açıklamasında ABD ile yaptırımlar konusunda ortak bir çalışma yapılacağını belirterek, yaptırımın içeriğinin Suriye halkına en az zarar verecek şekilde uygulanacağını da belirtmiştir.⁹⁷

Kasım ayı içinde iki ülke arasındaki gerginlik karşılıklı açıklamalar üzerinden devam etmiştir. 6 Ekim tarihinde Davutoğlu'nun *32. Gün programında* "Suriye ile savaşa mı giriyoruz" şeklindeki sorulara verdiği cevaplar,⁹⁸ Suriye yönetimi tarafından tehdit olarak algılanmış ve Esad ve Baas rejiminin aktörleri Türkiye'yi üstü kapalı tehdit eden açıklamalar yapmaya başlamıştır. Suriye lideri Esad, Ankara'yı "olası girişimleri konusunda" uyararak Türkiye'nin toplumsal yapı olarak Suriye'ye benzediğini ifade etmiş ve "Türkiye sorunlarımızı istismar etmeye kalkarsa daha büyük sorunlarla karşılaşır. Doğrudan kendisi de etkilenir ve düşmanlık kendisine döner" tehdidinde bulunmuştur.⁹⁹ Karşılıklı açıklamalar devam ederken, Ahmet Davutoğlu'nun bir televizyon programında yaptığı açıklamalar üzerine gazetelerde yoğun bir şekilde "Suriye ile savaşa giriyoruz" yorumlarının artması üzerine Dışişleri Bakanlığı açıklama yapmak zorunda kalmış, söz konusu konuşmada "sadece Türkiye'nin güvenliği için gerekli her türlü tedbirin alınacağı, ifade edilmiştir" şeklinde bir düzeltme yapılmıştır.¹⁰⁰

İki ülke arasında Ekim ve Kasım ayındaki karşılıklı açıklamalar üzerinden devam eden “soğuk savaş”,¹⁰¹ Türkiye’nin Suriye’de bulunan büyükelçiliği ve diplomatik misyonlarına yapılan saldırılar, Esad yönetiminin Suriye’de katliamı gittikçe sertleştirmesi ve her gün onlarca insanın ölümüne yol açması ve uluslararası toplumda Suriye duyarlılığının ve tepkisinin artması üzerine Davutoğlu 30 Kasım’da Suriye’ye yönelik 9 maddelik bir yaptırım paketi açıklamıştır. Davutoğlu’nun bir basın toplantısı sırasında “bize göre, Suriye yönetimi kendisine tanınan her fırsatı, son olarak da Arap Ligi’nin sunduğu büyük fırsatı ve çıkış yolunu da heba ederek yolun sonuna gelmiş, dahası bu sonucu bizzat kendisi hazırlamıştır” sözleri ile duyurduğu yaptırım kararları şu şekildeydi:¹⁰²

- 1) Suriye’de halkı ile barışık bir meşru yönetim gelene kadar yüksek düzeyli stratejik işbirliği mekanizmasının askıya alınması.
- 2) Suriye’de temel liderlik kadrosu mensubu olup halklarında halka karşı şiddete ve hukuk dışı yöntemlere başvurdıkları iddiaları bulunan bazı yetkililere seyahat yasağı konulması ve bu kişilerin ülkemizdeki mal varlıklarına el konulması. Suriye rejiminin kuvvetli destekçisi konumundaki tanınmış bazı iş adamlarına da benzer tedbirlerin getirilmesi.
- 3) Suriye ordusuna her türlü silah ve askeri malzemenin satış ve tedarikinin durdurulması.
- 4) Türkiye toprakları, hava sahası ve kara suları kullanılmak suretiyle üçüncü ülkelerden Suriye’ye silah ve askeri malzeme transferinin yapılmasının uluslararası hukuka uygun olarak engellenmesi.
- 5) Suriye Merkez Bankası ile ilişkilerin durdurulması.
- 6) Suriye yönetiminin Türkiye’deki finansal varlıklarının durdurulması.
- 7) Suriye yönetimi ile kredi ilişkilerinin durdurulması
- 8) Mevcut işlemler hariç Suriye Ticaret Bankası ile ilişkilerinin durdurulması
- 9) Suriye’deki alt yapı projelerinin finansmanı için imzalanan Eximbank kredi anlaşmasının askıya alınması

Yaptırımların içeriğine bakıldığında, Türkiye askeri ve siyasi yaptırımlardan daha çok ekonomik yaptırımlara yöneldiği anlaşılmaktadır. Ancak Suriye’nin dış ticaretindeki Rusya, Çin ve İran’ın ağırlığı düşünüldüğünde, Ankara’nın bu yaptırımları daha çok sembolikti ve “ilkesel tutum” temelinde değerlendirilebilecek bir dış politika çıktısıydı. Ama her halükarda Türkiye’nin genelde bölgeye dönük daha önceki birçok uluslararası yaptırımlara soğuk baktığı dikkate alındığında bu aynı zamanda Türkiye için emsal teşkil edecek bir süreci de ortaya çıkarmaktaydı.¹⁰³ Türkiye’nin Suriye konusundaki giderek netleşen tutumuna bakıldığında artık dış politika yapıcıla-

nının Suriye'deki rejimin değişmesi yönünde açık bir pozisyon belirledikleri oldukça açıktı. Dolayısıyla, birçok dış politika yoruncusunun da üzerinde durduğu gibi Türkiye'nin geri dönüşü olmayan ve “ya hep ya hiç” mantalitesiyle hareket eden bir yola girdiği yönünde olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin yaptırımlarından önce Avrupa Birliği ve Arap Birliği'nin de benzer yaptırım kararı alması artık “Suriye rejiminin sonunun geldiği” yorumlarını daha da netleştirmiştir.¹⁰⁴ 2011'in sonuna gelindiğinde Ankara-Şam ilişkilerinde artık sıkça tekrar edilen Türkiye'nin Suriye yönetimine dönük siyasetinin merkezine her ne pahasına olursa olsun rejimin değişmesi için kararlı ve geri adım atmayacak bir tutumun yerleştiği idi.¹⁰⁵

Uluslararası Aktörlerin Suriye'deki Halk Ayaklanmasına Yaklaşımı

BM Aralık ayında yayınladığı raporda Suriye'de yaşanan ve 9 aydır devam eden çatışmalarda toplam 5 bin kişinin hayatını kaybettiğini duyurmuştu. Söz konusu raporun ardından silahlı güçlerle mücadele ettiğini savunan Suriye hükümeti ise çatışmalarda 2 bine yakın güvenlik personelinin öldüğünü ifade etmiştir.¹⁰⁶ Yıl içinde 9 aylık bir sürede bu kadar çok insanın hayatına mal olan Suriye'deki halk ayaklanmasıyla ilgili ortaya çıkan durum, aslında uluslararası toplumun olaya karşı yeterince caydırıcı bir siyaset geliştirmediğinin de göstergesiydi. Bu bağlamda bu başlık altında kısa kısa uluslararası aktörlerin 2011 yılında Suriye'de yaşanan olaylara bakışı ele alınacaktır. Bu anlamda, tüm uluslararası aktörlere tek tek değinmekten daha çok özellikle bu süreçte çokça etkisi hissedilen ABD, AB, Rusya, İran ve Arap Birliği'nin politikalarına odaklanılacaktır.

Suriye'de yıl içinde yaşanan her gelişme üzerine yapılan analizlerin sonucuna bakıldığında genelde Libya'da olduğu gibi Suriye'ye bir askeri müdahalenin yapılıp yapılmayacağı ile ilgili senaryolar her zaman dile getirilmiştir. Bu senaryoların ağırlık noktasına bakıldığında Washington'un yaptığı açıklamaların satır araları okunarak bir sonuca gidildiğidir. Bu anlamda yıl içinde Suriye'de gelişen olaylarla ilgili Suriye yönetimini kınayan, reform yapması yönünde uyarın, ekonomik yaptırım üzerinden tehdit eden ya da Beşar Esad'ın yönetimi bırakması konusunda açıkça tavır alan birçok açıklama Washington tarafından üst düzeyde dile getirilmiştir. Ancak askeri müdahalenin yapılıp yapılmayacağı noktasında tartışmaların yoğunlaştığı bir dönemde bu husustaki en önemli açıklama ABD'nin Şam Büyükelçisi Robert Ford tarafından 28 Eylül tarihinde *Time* dergisinde yayınlanan sözleridir: “Muhalefete söylediğimiz şeylerden biri de, Libya'ya müdahale ettiğimiz gibi Suriye'ye de müdahale etmemizi beklememeleri. Muhalefet açısından asıl mesele, rejim içinden nasıl destek alacakları ve sorunu çözmek için dışarıya bakmamanın bir yolunu bulmak. Bu bir Suriye sorunu ve çözüm de Suriye'den gelmeli”.¹⁰⁷ Ford'un sözlerinin tümü göz önüne alındığında, Washington yö-

netimi öncelikle Suriye’de yeterli düzeyde bir muhalefetin örgütlenmediğini düşünmekte ve bu anlamda rejime karşı yeterli bir direncin oluşturularak ancak Suriye’nin kendi iç dinamikleri ile rejimi zorlayabileceğini göz önüne almaktadır. Dolayısıyla da mevcut durumda ABD’nin Suriye’ye tek taraflı askeri müdahale seçeneklerini düşünmediği şeklinde yorumlamak mümkündür. Çünkü Obama’nın dış politika tercihleri, daha önceki Irak ve Afganistan askeri müdahaleleri göz önüne alınarak şekillenmekte, dolayısıyla uluslararası toplumu göz önünde bulundurmadan tek taraflı askeri müdahaleyi dış politika öncelikleri arasında sonlara yerleştirmektedir.

Ancak Washington, ayrıntıları önceki sayfalarda detaylandırılan, Güvenlik Konseyi’nin Suriye’ye yaptırım kararı alınması yönünde BM nezdinde girişimde bulunmuş, Rusya ve Çin’in vetosu yüzünden söz konusu karar alınamamıştır. Ancak Washington daha önceki yıllarda Şam’a uyguladığı ambargoların kapsamını genişleterek özellikle Başkan Esad’ın yakınlarının malvarlığının dondurulması yönünde yaptırım kararları almıştır. Bu yaptırım kararlarının dışında yıl içinde Washington’un Suriye politikası, uluslararası toplum ve örgütlerin Suriye aleyhine alabilecekleri kararlar konusunda destek sağlamak, yine Şam yönetiminin uluslararası toplumdaki izolasyonu için AB ülkeleri başta olmak üzere Türkiye ve bölgedeki diğer müttefiklerini harekete geçirme çabaları şeklinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca Suriye muhalefetinin güçlendirilmesine yönelik olarak yapılan çabaları desteklemiştir. Obama yönetimi bölgedeki en önemli müttefiklerinden ve Suriye konusunda sürekli irtibatla olduğu ülke olan Türkiye’nin Suriye’nin geleceği konusundaki görüşlerini önemsemiş, bu bağlamda hem dışişleri bakanları hem de devlet başkanı-başbakan düzeyinde iki ülke sürekli görüşmüştür. Örneğin 21 Haziran tarihinde ABD Başkanı Obama, Başbakan Erdoğan’ı telefonla arayarak Suriye konusunda görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Her iki ülkenin yetkili mercilerinden yapılan açıklamada iki liderin “Suriye hükümetinin şiddet kullanmaya son vermesi gerektiği ve Suriye halkının demokratik beklentilerine saygı duyan anlamlı reformları hayata geçirmesi konusunda görüş birliği içerisinde oldukları ifade edilmiştir.”¹⁰⁸ Özellikle ABD’li yetkililer yıl içinde bir yandan Türkiye ile her düzeyde görüş alışverişinde bulunurken,¹⁰⁹ diğer taraftan Türkiye’nin tecrübesini ve bölgeye yönelik politikasını öne çıkaran bir dil kullanmayı önceliklendirmişlerdir. Örneğin ABD’nin Ankara Büyükelçisi Francis J. *Riccione* “biz dünyanın her köşesinde demokrasiyi teşvik ediyoruz. Bu konuda Türkiye’yi ilham olarak görüyoruz. Herkes Türkiye’nin tecrübesinden dersler alabilir”¹¹⁰ söylemi bunlardan birisidir.

ABD’den sonra, Esad yönetiminin politikalarının yanlışlığına vurgu yapan ve bu anlamda çeşitli yaptırım kararları alan diğer bir uluslararası aktör de Avrupa Birliği’dir. Avrupa Birliği’nin Suriye’ye yönelik yıl içinde aldığı en önemli kararlardan biri silah ambargosu¹¹¹ diğeri de Suriye ile petrol ve petrol ürünleri alım-satımına yönelik ambargo kararı olmuştur. Mayıs ayında AB ile Suriye arasındaki işbirliği anlaşmasının uygulanmasına yönelik anlaş-

manın bir kısmı askıya alınmıştı. Ancak AB 2 Eylül tarihinde Mayıs ayındaki almış olduğu kararları genişleterek, Suriye ile yapılan petrol alım anlaşma kontratlarının Kasım ayından itibaren sonlandırılacağı hükmüne bağlanmıştı. Genişletilen düzenleme ile ayrıca doğrudan ya da dolaylı olarak petrolün alınıp satılmasına yönelik süreçlerin finanse edilmesi, üçüncü ülkelere ihracına yönelik aracılıhta kredi kullandırılması ve ayrıca alınıp satılmasında sigorta işlemlerinin de yapılması yasaklanmıştır. Petrol alım satımına yönelik ambargo kararının gerekçesine bakıldığında söz konusu ihracat sonucunda elde edilen gelirle rejimin baskıcı politikaları sürdürmek için dayanak elde ettiğini ve bunun sonlandırılması için bu yola başvurulduğu ve yapılan düzenlemenin mümkün olduğunca halkı etkilememesinin göz önünde bulundurulduğu belirtilmiştir.¹¹² Avrupa Birliği içerisinde Suriye'ye petrol ambargosu konusunda İtalya zaman konusunda baştan çekince koysa da sonradan bu çekincesini kaldırmıştır. Petrol'ün Suriye gelirlerinin yaklaşık yüzde 25'ini oluşturduğu ve Şam'ın, petrol ihracatının yüzde 95'ini Avrupa Birliği ülkelerine gerçekleştirdiği dikkate alındığında bu Suriye için aslında ekonomik yönden zor bir döneme girildiğinin de göstergesiydi. Ağustos ayı içinde de ABD'nin Suriye'den petrol ve gaz alımından vazgeçtiği göz önüne alındığında ve İran ve Rusya gibi müttefiklerinin de bu alanda yeterli rezerve sahip olduğu düşünüldüğünde enerji ithalatı konusunda Esad yönetimin köşeye sıkıştığı açıktı.¹¹³

Avrupa Birliği içindeki ülkelerin ayrı ayrı Suriye'deki gelişmelere yaklaşımına bakıldığında özellikle Fransa ve İngiltere'nin aktif olarak yıl içinde öne çıktığı görülmekte ve Suriye'ye yönelik yaptırımlar konusunda ABD ile BM nezdinde girişimlerde bulunduğu dikkati çekmektedir.¹¹⁴ Özellikle Fransa, Suriye'de yaşanan olaylarla ilgili birçok kez Esad yönetimini hedef alan açıklamalar yapmış¹¹⁵, şiddet olaylarının Nisan ayında yoğunlaşması üzerine Fransa Dışişleri Bakanı Alain Juppe, Suriye hükümetini göstericilere karşı şiddet uyguladığı gerekçesiyle kınamıştır.¹¹⁶ Haziran'ın ilk haftası gibi daha uluslararası kamuoyunda Esad'ın meşruiyetinin yoğun olarak sorgulanmadığı erken bir dönemde Dışişleri Bakanı Alain Juppe, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın "ülkeyi yönetmek için meşruiyetini kaybettiğini" belirtmiştir. Ayrıca Suriye muhalefetinin birleşmesi yönünde muhalefeti desteklemiştir.¹¹⁷ Kasım ayında da Fransa hükümeti Suriye'de "insani bir koridor" kurulması yönünde Washington yönetimi ile ortak çalışma kararı almışlardır. Ancak Fransa, Libya'da olduğu gibi Suriye'ye tek taraflı bir müdahalenin yapılmasına karşıdır: "biz tek taraflı bir müdahale olması taraftarı değiliz. Eğer bir güç içeren müdahale olacaksa, bu zaten Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bir kararıyla ancak olabilir. Bu her zaman Fransa'nın tutumu oldu."¹¹⁸ Fransa ayrıca Türkiye'nin Suriye politikasını desteklediğini çeşitli zamanlarda açıklamıştır.¹¹⁹ Suriye'deki olaylar konusunda öne çıkan diğer ülke İngiltere de Suriye'de yaşananlarla ilgili sorunu uluslararası toplumun gündeminde tutmak için özellikle çaba göstermiş, Fransa'nın tutumuna benzer bir politika izlemiş ve Esad yönetimini birçok kez göstericilere şiddet kullanmasından

dolayı eleştiren açıklamalarda bulunmuştur.¹²⁰ Ayrıca İngiltere, Türkiye'nin Suriye politikasına da desteğini çeşitli vesilelerle duyurmuştur. Örneğin Dışişleri Bakanı William Hague, "Türkiye'nin Suriye üzerindeki etkisini kullanmaya ihtiyacımız var" şeklinde açıklamalar yapmıştır.¹²¹

Suriye'de çatışmaların başlamasının ardından Şam yönetimini en üst düzeyde destekleyen ülkelerin başında Rusya, Çin ve İran gelmektedir. Rusya'nın özellikle BM'de veto yetkisine sahip olması Suriye için en önemli güvencelerden biridir. Çünkü tarihsel olarak Rusya Suriye'yi BM yaptırımlarından birçok kez kurtarmıştır. Örneğin Ekim 2005'te Refik Hariri suikastı dolayısıyla BM Güvenlik Konseyi toplantısında Suriye'ye yönelik çıkarılmaya çalışılan ekonomik yaptırımları Rusya veto etmiştir.¹²² Moskova benzer tutumunu 2011 yılında Suriye'de yaşanan halk ayaklanması sürecinde de devam ettirmiştir. Suriye'de olayların başlamasının ardından 13 Mayıs'ta bir açıklama yapan Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Suriye'ye dış güçlerin müdahalesine karşı olduklarını, kimsenin Suriye'de "Libya senaryosu" çabasında olmaması gerektiğini belirtmiştir. Yine Suriye'ye yönelik BM yaptırımlarının alınması çabalarının Batılı devletler nezdinde yoğunlaştığı bir dönemde 9 Haziran'da Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Aleksandr Lukaşeviç, "Suriye'deki siyasi olayların dünya güvenliğini tehdit etmediğini, bu sebeple Rusya'nın Suriye'ye yönelik herhangi bir BM yaptırımına destek vermeyeceğini" açıklamıştır.¹²³ Ardından da 21 Haziran'da Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, Batılı devletlerin BM Güvenlik Konseyi'nden Suriye'ye yönelik bir karar çıkarma çabasına karşı çıkacaklarını yinelemiştir. Rusya, önceki sayfalarda detayları açıklanan, "Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad yönetiminin muhalefete karşı uyguladığı şiddeti sona erdirmesi için bir aylık süre verilmesini" öngören karar teklifini Çin ile birlikte veto etmiştir.¹²⁴ Kasım ayı içinde de uluslararası toplum tarafından Suriye yönetimine yönelik yeni yaptırımların alınmasına ve mevcutlarının ağırlaştırılmasına yönelik olan ve özellikle Fransa'nın önerdiği "insani koridor" önerilerine karşı çıkmıştır. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Aleksandr Lukaşeviç, Moskova'da yaptığı açıklamada, "mevcut durumda Suriye için gerekli olan unsur yeni kararlar, yaptırımlar, baskılar değil; aksine Suriyelilerin ihtiyaç duyduğu iç diyalog" olduğunu belirtmiştir.¹²⁵ Yine bu dönemde Suriye'ye yönelik silah ambargosu tartışmalarının gündeme gelmesiyle birlikte Rusya tekrar yeni bir açıklama yaparak "uluslararası toplumun Suriye'yi tehdit etmeye son vermesi" çağrısında bulunmuştur.¹²⁶ Rusya'nın Baas rejimini destekleyen söz konusu bu tutumu Suriye muhalefeti tarafından tepki ile karşılanmış 13 Eylül'de Rusya'ya karşı "Öfke Günü" protestosu düzenlemiştir. Ekim ayının ilk haftasında Rusya Devlet Başkanı Medvedev ilk defa Suriye'ye yönelik farklı bir tutum takınarak, Suriye yönetiminin beklenen reformları bir an önce yapması gerektiğini, aksi takdirde yönetimi bırakmasının uygun olacağını belirtmiştir.¹²⁷ Sonuçta, Rusya'nın Suriye'deki halk hareketine yaklaşımının özü Baas rejiminin devamından yana olduğu için ülkede rejim değişikliğini istememekte statükonun devamı için BM'deki

veto yetkisi başta olmak üzere diğer dış politika enstrümanlarını kullanmıştır. Moskova'nın Suriye'de mevcut durumu desteklemesinin birçok nedeni olmakla birlikte özellikle bu ülke ile yapmış olduğu silah ticareti ve Suriye'nin Tartus limanındaki 1971'de imzalanan anlaşmadan bu yana var olan deniz üssü öne çıkanlardır. Rusya'nın bugün elinde kalan iki dış deniz üssünden birisi Ukrayna'nın Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde Akyar (Sivastopol) limanındaki Karedeniz Filosu diğeri ise Suriye'nin Lazkiye'den sonra ikinci büyük ve önemli limanı olan Tartus'taki lojistik ve bakım üssüdür. Dolayısıyla 2005 yılında yenilediği bir anlaşma ile Rusya daha uzun süre bu üssü kullanmaya devam edecektir. Bu anlaşma ile Rusya Suriye'nin silah borucununun büyük kısmını silmiş ve Silah ticaretinin devamı için bir bağımlılık ilişkisi de oluşturmuştu.

Halk ayaklanmalarına karşı Rusya'nın yanında bölgede Esad yönetiminin en büyük destekçisi İran olmuştur. İran, Mısır'da mübarek rejimine yönelik ayaklanmayı 1979'da Şah'a karşı İran'da devrimin gerçekleşmesi sürecine benzetirken, Suriye ayaklanmasını ise “şeytan ABD'nin işi” olarak görmüş¹²⁸ bu anlamda Tahran yönetimi, Şam yönetimine sorgusuz bir destek sağlamış ve Suriye'deki yaşanan ölümlerin sorumlusu olarak muhalefet gruplarını görmüştür. İran yönetimine göre, Suriye'de yaşananlar dış destekli bir projenin ürünüdür.¹²⁹ Bu proje özellikle ABD'nin öncülüğünde Batılı güçler tarafından ve onların bölgedeki müttefikleri olan İsrail'in oyunlarının ve “komplo”ların bir sonucudur.¹³⁰ Bu bağlamda, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, Suriye'deki muhalefeti Batı'nın kışkırttığını düşünmekte ve Şam yönetiminin muhalif gruplarla görüşmesini ve sorunun diyalog yoluyla çözülmesi gerektiğini belirtmektedir.¹³¹ Bölgede özellikle uluslararası sistemle uzun süredir sorunları olan ve her iki ülkeye de bir askeri müdahalenin konuşulduğu bir süreçte birbirlerine yakınlaşmalarını aslında reel politığın bir gereği olarak görmek mümkündür. Bu bağlamda, İranlı yetkililer yıl boyunca yaptıkları tüm açıklamalarda Suriye yönetimine destek vermekten kaçınmamışlardır.¹³² Özellikle Sünni Arap dünyasına karşı bölgede Şii Hilali'nin en önemli müttefiki olan Suriye'de yaşanacak bir devrim sürecinin ardından sıranın İran'a geleceği korkusu da Tahran yönetimini mümkün olduğunca Suriye'de rejimin her ne pahasına olursa olsun değişmemesi yönünde tavır almaya itmiştir. Çünkü Baas iktidarının çökmesi Suriye'de Şii ağırlığının azalması ve Sünni yapının daha öne çıkmasını beraberinde getirecekti. Tahran yönetimi söz konusu dönemde Türkiye ile ilişkileri iyi olmasına rağmen, Suriye konusundaki farklı tutumu nedeniyle çeşitli dönemlerde yaptığı açıklamalarla Türkiye ile ters düşmeye başlamıştır. 21 Ağustos tarihinde Erdoğan ve Ahmedinejad arasında yapılan bir telefon görüşmesinde Ahmedinejad ABD ve AB'nin bölgenin içişlerine karışmaması gerektiğini belirterek, Erdoğan'la bu konuda her zaman ortak hareket edebileceklerini belirtmiştir. Ahmedinejad konuşmasında bölgedeki ülkelerin değişiminin kendi iç dinamikleri üzerinden olması gerektiği üzerinde durmuştur: “Demokrasi ve adalet bütün milletlerin hakkıdır. Fakat

zorba güçler bu bahane ile durumu daha da kötüleştirmişlerdir. Libya'ya askeri güç yerine hükümet ve hükümet karşıtları arasında güvenli bir arabulucu güç gönderilseydi bugünkü durum daha da farklı olacaktı. İran ve Türkiye, bazı bölge ülkelerinin işbirliğiyle, halk talepleri olan bölgedeki diğer ülkelerde bu görevi üstlenebilecek durumdalar. O zaman meseleler adil ve süratli bir şekilde çözülecektir.”¹³³ Yılın sonuna doğru Türkiye'nin Suriye konusundaki tutumunun netleşmesinin ardından İran, Suriye konusunda Türkiye'yi eleştiren bir pozisyona geçmiştir. Eylül ayında İran Meclis Başkanı Ali Laricani, Türkiye'ye Suriye konusunda sert bir mesaj göndererek, Ankara'nın Suriye konusunda “provokatif” davrandığını belirtmiştir.¹³⁴

Arap Birliği'nin Tarihi Tutumu ve Suriye'yi Tecrit Politikası

Esad rejiminin halkına kullanmış olduğu şiddete karşı, yıl içinde en önemli inisiyatif Arap Birliği tarafından alınmıştır. Bu anlamda Arap Birliği'nin tarihinde de bir dönüm noktası olan Suriye ile ilgili Ekim ve Kasım ayından itibaren yürütmüş olduğu politikalar birliğin tarihi açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Arap Birliği Suriye'deki gelişmelere Ekim ayına kadar sessiz kalmış, Libya'da rejimin değişmesi yönünde gelişen olaylar, Arap Birliği'ni Suriye konusunda aktif bir tutum takınmaya itmiştir. İkinci bir unsur olarak Ağustos ayından itibaren özellikle Ramazan ayında Esad'ın şiddeti artırmasının sonucunda dünya kamuoyu ve Arap ülkelerinin Suriye'ye yönelik tutumlarındaki eleştirel duruşun artması da birliğin aktif bir tutum takınmasını zorunlu kılmıştır. Çünkü bölgeye dışarıdan yapılan müdahalelerin sonucunun uzun yıllar istikrarsızlık ortaya çıkarması, Arap Birliği üyelerinin de bildiği bir gerçeklikti. Bu bağlamda Arap Birliği Dışişleri Bakanları, Körfez İşbirliği Konseyi'nin çağrısı ile 16 Ekim tarihinde Mısır'da toplanarak Suriye konusunu tartışmışlardır.¹³⁵ Toplantının yapıldığı dönemde Suriye'nin üyeliğinin askıya alınıp alınmayacağı tartışmaları yoğunlaşsa da Birlik üyeleri Suriye'nin üyeliğinin askıya alınması noktasında herhangi bir karar almamış, ancak Suriye'de yaşanan şiddet durumu ile ilgili önemli sayılabilecek bir tutum sergilemiştir. Hem Arap Birliği Genel Sekreteri Nebil El Arabi hem de Arap Birliği Dönem Başkanı olan Katar Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Şeyh Hamad Bin Jasım, El Tani Suriye'de şiddetin bir an önce durdurulması için Esad yönetimine çağrı yapmışlar ve Suriye yönetimini yaşanan şiddetten sorumlu tutan bir dil kullanmışlardır.¹³⁶

Arap Birliği'nin bu toplantısının ardından Katar Başbakanı Şeyh Hamad Bin Jasım El Tani, “görüşmeler sonunda Arap Birliği'nin Suriye'de 15 gün içinde bir ulusal diyalog başlatılması ve hükümet ve muhalefetle temasa geçme kararı aldıklarını” açıklamıştır.¹³⁷ Katar'ın başkanlığında ve Arap Birliği Genel Sekreteri'nin de katılımı ile Mısır, Sudan, Cezayir ve Umman'dan oluşan bir komitenin kurularak Esad yönetimi ile muhalefet arasındaki görüş-

meleri sağlaması da bu toplantı da kararlaştırılmıştır. Söz konusu heyet 26 Ekim tarihinde Suriye'ye giderek Esad'la görüşmüştür. 30 Ekim'de ise Suriye Arap Birliği'nin siyasi tutukluların serbest bırakılmasını, güvenlik güçlerinin sokaklardan geri çekilmesini Şam hükümeti ile muhalif hareket arasında görüşmelere başlanmasını ve uluslararası medyanın serbestçe Suriye içinde dolaşımını içeren barış eylem planını kabul etmiş, 2 Kasım'da da anlaşma imzalanmıştır.¹³⁸

Ancak tüm uluslararası ve bölgesel girişimlere rağmen, Suriye'de şiddetin giderek artması ve ölü sayısının yükselmesiyle birlikte Arap Birliği, 12 Kasım tarihinde Mısır'da gerçekleştirdiği Dışişleri Bakanları toplantısında tarihi bir karar alarak, Suriye'nin üyeliğini askıya almıştır. Suriye'deki sivil ölümlerin sürmesi halinde Arap Birliği'nin konuyu BM dâhil tüm uluslararası örgütlere taşıyacağı ve gelecek dönemde bir geçiş yönetimi için bir proje oluşturulmasını sağlamak amacıyla Suriyeli tüm muhalif gruplara çağrı yapılması yönünde kararlar da bu toplantıda alınmıştır. Arap Birliği'nin Suriye ile ilgili kararı 18'e karşı 3 oyla alınmış ve Suriye, Lübnan ve Yemen söz konusu karara ret oyu vermiş, Irak¹³⁹ ise çekimser kalmıştır.¹⁴⁰ Suriye'nin karara ilk tepkisi alınan kararın Arap Birliği'nin sözleşmesine aykırı olduğu ve birliğin sözleşmesinde üye ülkelerin rejimlerine müdahalenin yasaklandığı şeklinde olmuştur. Suriye yönetimi ayrıca söz konusu kararı, şiddetin sona ermesi için Arap Birliği ile yapılan anlaşmanın uygulanmaya ve muhalefetle diyaloga başlandığı bir dönemde alınmasını "son derece tehlikeli" olduğunu ve "meşru olmadığını" ifade etmiştir. Karar üzerine konuşan Dışişleri Bakanı Velid El Muallim ABD'yi Arap Birliği'nin "gayri resmi üyesi" olarak değerlendirmiş ve Obama'nın karardan duyduğu memnuniyeti dile getirmesini "fitnecilik" olarak yorumlamıştır.¹⁴¹ Arap Birliği Genel Sekreteri Nebil El Arabi 14 Kasım'da Arap sivil toplum kuruluşlarıyla Kahire'de yaptığı toplantıda, aralarında askeri uzman personelin de bulunduğu 500 kişilik komitenin Suriye'ye gönderilmesi konusunda anlaşmaya varıldığını belirtmiş ve söz konusu komitenin "hakikatleri ortaya çıkarma komitesi" olarak çalışmalar yapacağını ifade etmiştir.¹⁴² Şam yönetiminin Suriye'deki gidişatı denetleyecek heyeti kabul etmemesi üzerine ve çatışmaların başlamasının ardından söz konusu güne kadar 3500'ün üzerinde kişinin hayatını kaybetmesiyle birlikte, 27 Kasım'da Arap Birliği, Suriye'ye uygulanacak yaptırımları görüşmek üzere olağanüstü toplanmıştır. Toplantıya Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da davet edilmiştir. Arap Birliği söz konusu toplantıda Suriye'nin üyeliğinin askıya alınmasından sonra tarihindeki önemli kararlardan birine daha imza atmış ve Suriye'ye 6 maddelik bir yaptırımın uygulanması yönünde karar almıştır. Suriye'ye uygulanacak yaptırımlar, bu ülkeye uçuşların durdurulması, Suriye halkının ihtiyacı olan temel gıda maddeleri ile halk için gerekli olan mallar haricinde ticari ambargo uygulanması, Suriye yönetiminin dışarıda bulunan mal varlığının dondurulması, Suriye Merkez Bankası ile ilişkilerin askıya alınması, Suriye ile mali işlerin dondurulması konularını kapsamış-

tır.¹⁴³ Suriye Arap Birliği'nin kararına tepki göstermiş ve bu kararla Arap Birliği'nin Suriye'ye "ekonomik savaş"¹⁴⁴ ilan ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁵

Söz konusu yaptırım kararının alınmasının ardından Suriye'de Esad yanlısı gruplar Arap Birliği'ni protesto eden gösteriler düzenlemişlerdir. Bu gösterilerle birlikte bir taraftan Şam'da daha önce Batılı ülkelerin büyükelçiliklerine yapılan saldırıların benzeri Arap ülkelerinin diplomatik temsilciliklerine de yapılmış ve şiddet gün geçtikçe artmaya devam etmiştir. Ancak bu kararlar birlikte uluslararası kamuoyu, Esad'ın gitmesi yönünde bölgede bir iradenin ortaya çıktığını belirterek artık Suriye'de reform yapma sürecinin geçtiğini; yapılması gerekenin Esad'ın bir an önce yönetimi devretmesi olduğu üzerinde yoğunlaşan açıklamalar yapmışlardır. Bu açıklamalar bir yandan ülke içindeki muhalefeti cesaretlendirirken diğer taraftan Suriye Ulusal Konseyi'nin bütünleşme çabaları hızlanmıştır. Yine Türkiye'nin Arap Birliği'nin yaptırım kararının ardından 9 maddelik bir yaptırım kararı alması Suriye yönetimi açısından zamanın gittikçe azaldığı yönündeki endişesini de artırmıştır. Bu bağlamda Suriye yönetimi Arap Birliği ile tekrar diyalogun yollarını aramış ve 19 Aralık'ta Kahire'de Irak'ın arabuluculuğunda bir protokol imzalayarak, Arap Birliği gözlemcilerinin Suriye'de gözlem yapmasına izin vermişlerdir.¹⁴⁶

Kronoloji

- **26 Ocak:** Suriye'nin Kürt etnik nüfusunun ağırlıklı olduğu Haseke bölgesinde bir gencin kendini yakarak başlattığı olayla Suriye'de Arap Baharı tetiklenmiştir.
- **6 Şubat:** Ortadoğu halk hareketleri ile en sancılı dönemlerinden birini yaşarken, Başbakan Tayyip Erdoğan, Suriye Başbakanı Naci Itri'nin de katılımıyla, Asi Nehri üzerine yapılacak olan Dostluk Barajı'nın temelini atmıştır.
- **18 Mart:** Esas gösteriler, Suriye'nin önemli şehirlerinden olan Şam, Halep, Der'a, Kamışlı, Humus, Arfin, Rakka, Banyas ve genelde Ermeni nüfusunun yoğun yaşadığı Deir ez-Zor'da başlamıştır.
- **25 Mart:** Der'a başta olmak üzere 6 kentte daha gösterilerin yoğunlaşmasıyla, Esad yönetimi, ölümlerin artması ve halkın gittikçe daha çok gösterilerde yer alması üzerine gösterilerin önünü almaya yönelik çeşitli öneriler açıklamıştır.
- **29 Mart:** Beşar Esad yanlıları, Şam başta olmak üzere dört büyük kentte gösteriler düzenlemiş ve Esad'a desteklerini açıklamışlardır.
- **30 Mart:** Esad, Halk Meclisi'nde, uzun süredir merakla beklenen, konuşmasında öncelikle Der'a ve çevresinde yaşanan olayların faillerini "küçük bir azınlık" olarak nitelendirmiş, halka birlik çağrısı yaparak "mezhep temelli bir ayrıştırmanın yapılmaya çalışıldığı" nı belirtmiştir.
- **19 Nisan:** Protesto gösterilerinde başlıca taleplerden birisi olan olağanüstü halin kaldırılmasına yönelik Kanun Hükmünde Kararname Bakanlar Kurulu tarafından imzalanmıştır.
- **21 Nisan:** Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad, bakanlar kurulunun, olağanüstü halin kaldırılmasına yönelik aldığı kararı onayladı.
- **22 Nisan:** Ordu, Der'a ve çevresindeki halk ayaklanmalarına karşı şiddet kullanma kapasitesini artırmış ve birlikler Der'a'ya girmiştir.
- **22 Nisan:** BM Genel Sekreteri Suriye ordusunun sivil direnişçilere karşı aşırı güç kullanmasını şiddetle eleştirmiş ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin Suriye'ye giderek insan hakları ihlalleri konusunda gözlem yapmasının gerekliliğini açıklamıştır.
- **27 Nisan:** Suriye'de ordu tarafından uygulanan şiddetin tırmanmaya başlamasının ardından, Ankara endişelerini Şam yönetimine en üst düzeyde iletliğini açıklamış ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Kemal Madenoğlu, Suriye Başbakanı Adil Sefer'le görüşerek reform ve değişim sürecini ele almışlardır.
- **29 Nisan:** ABD'nin talebiyle İngiltere ve Fransa'nın başı çektiği 16 dev-

letin desteği ile BM İnsan Hakları Konseyi, Suriye rejimini kınayan bir karar tasarısını kabul etmiştir.

- **29 Nisan:** AB üyesi ülkelerin büyükelçileri, Suriye’ye yaptırım konusunu görüşmek için Brüksel’de toplanmışlardır
- **1 Mayıs:** Başbakan Erdoğan, Esad’ın kendisine reform konusunda birçok kez söz verdiğini “Suriye, Hama katliamını bir daha görmemeli... öyle bir şey tekrar yapılacak olursa Suriye bunun altından zor kalkar diye düşünüyorum” değerlendirmesi, Suriye ile ilişkilerde soğumaya dönük bir sürecin başlayabileceğinin de işaretleriydi.
- **2 Mayıs:** Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Suriye’den Türkiye’ye muhtemel bir göç dalgası ile ilgili olarak “en kötü senaryolara karşı da tedbirlerimizi alıyoruz “ açıklamasını yapmıştır.
- **6 Mayıs:** Şam yönetimi gösterilerin yoğunlaştığı bölgeleri kendi kontrolü altına alma yoluna gitse de muhalifler Cuma gününü “Kuşatmaya Meydan Okuma Günü” olarak ilan etmişlerdir.
- **11 Mayıs:** Dışişleri Bakanı Velid El Muallim, Türkiye’nin Suriye büyükelçisi ile görüşerek, Erdoğan’ın sözlerinden duyduğu rahatsızlığı iletmıştır.
- **19 Mayıs:** ABD Suriye’ye yönelik yaptırım kararı aldı.
- **31 Mayıs – 3 Haziran:** Suriye muhalefeti İstanbul’da gerçekleştirdiği toplantıdan sonraki en önemli toplantılarından birini, Antalya’da gerçekleştirmiştir.
- **1 Haziran:** Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, siyasi suçları da kapsayan affı onayladı.
- **3-4 Haziran:** Suriye muhalefeti Brüksel’de bir araya gelmiş ve Suriye’de akan kanın durması için Devlet Başkanı Esad’ın bir an önce görevi bırakması çağrısı yapmıştır.
- **7 Haziran:** Fransa Dışişleri Bakanı Alain Juppe, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ın “ülkeyi yönetmek için meşruiyetini kaybettiğini” açıklamıştır.
- **15 Haziran:** Erdoğan, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ın özel temsilcisi Hasan Türkmani ve beraberindeki heyeti kabul ederek diyalog yollarının açık olduğu mesajını vermiştir.
- **27 Haziran:** Suriye’de olayların başlamasının ardından muhalifler ilk defa Şam’da bir araya gelmişlerdir.
- **31 Haziran:** Dışişleri Bakanlığı resmi bir açıklama yaparak, Suriye’de yaşanan olaylardan duyduğu “derin hayal kırıklığı”nı dile getirmiştir.

- **9 Temmuz:** Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Hama'da yaşanan katliamın ardından Suriye'ye gitmiştir. Davutoğlu, aynı zamanda Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün mektubunu da Devlet Başkanı Esad'a iletmıştır. Esad'la 6,5 saat görüşmüştür.
- **14 Temmuz:** ABD Başkanı Barack Obama, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın "meşruiyetini kaybettiğini" açıklamıştır.
- **16-17 Temmuz:** Suriyeli Muhalifler İstanbul'da muhalefetin kurumsallaşması yönünde "Ulusal Kurtuluş Konferansı" nı düzenlemişlerdir.
- **20 Ağustos:** Suriyeli muhalifler ilk toplantılarını İstanbul'da gerçekleştirerek Suriye Ulusal Konseyi'nin kurulması yönünde karar almışlardır.
- **3 Eylül:** Avrupa Birliği üyesi ülkeler, Suriye'den yapılan ham petrol ithalatını kesme kararı aldı
- **21 Eylül** Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Washington'da Barack Obama ile Suriye konusunu görüşmüştür.
- **16 Ekim:** Arap Birliği Suriye rejimi ile muhalefet arasında bir diyalogün başlatılması için Suriye yönetimine 15 günlük süre tanımıştır. Aynı toplantıda Katar başbakanının başkanlığında Suriye Komitesi kurulmuştur.
- **5 Ekim:** Rusya ve Çin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne sunulan "Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed yönetiminin muhalefete karşı uyguladığı şiddeti sona erdirmesi için bir aylık süre verilmesini" öngören karar teklifini veto etmiştir.
- **17 Ekim:** Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun, Suriye ulusal Konsey üyelerini kabul etmiş ve bu Konsey'in ilk resmi teması olmuştur.
- **2 Kasım:** Suriye Arap Birliği'nin 15 gün içerisinde ulusal diyalogün başlatılması, siyasi tutukluların serbest bırakılması ve rejimin şiddeti durdurması gibi talepleri içeren Arap eylem planını imzalamıştır.
- **12 Kasım:** Kahire'de yapılan Arap birliği dış işleri bakanları toplantısında Suriye'nin Arap Birliği üyeliği askıya alınmıştır.
- **16 Kasım:** Fas'ın Başkenti Rabat'ta gerçekleştirilen Arap Birliği Dışişleri Bakanları toplantısında Suriye'nin üyeliğinin askıya alınma kararı yürürlüğe girmiştir.
- **27 Kasım:** Beşar Esad yönetiminin işbirliğine yanaşmaması üzerine Arap Birliği Suriye rejimini ekonomik, diplomatik ve siyasi olarak bölgede yalnızlaştıracak bir dizi yaptırım kararı almıştır.
- **29 Kasım:** Rusya, Suriye'ye silah ambargosuna karşı çıktı ve uluslararası topluluğa da Şam'ı ultimatolarla tehdit etmeye son verme çağrısında bulundu.

- **30 Kasım:** Türkiye, Suriye'ye yönelik 9 maddelik bir yaptırım paketi açıklamıştır.
- **1 Aralık:** BM İnsan Hakları Komiseri Navi Pillay, Suriye'de 9 aydır devam eden ayaklanmada ölenlerin sayısının 4 bini aştığını söyledi.
- **17-18 Aralık:** Ulusal Konsey, Tunus'ta gerçekleştirdiği toplantısında siyasi programını ele almıştır. Ayrıca programın çerçevesi, kurumsal yapılanması ve Esad sonrası Suriye'nin yönetimi tartışılmıştır.
- **19 Aralık:** Suriye ve Arap Birliği Arap Birliği'nin Suriye'ye Arap gözlemcileri göndermesine yönelik protokolü Irak'ın arabuluculuğunda Kahire'de imzalamıştır.

Notlar

- 1 "Interview With Syrian President Bashar al-Assad", *The Wall Street Journal*, 31 Ocak 2010.
- 2 "Syria Strongman: Time for 'Reform'", *The Wall Street Journal*, 31 Ocak 2010.
- 3 "Thousands join Syria Facebook protest drive", *Financial Times*, 1 Şubat 2011.
- 4 Aktarıldığı yer bkz. Cengiz Çandar, "Ortadoğu'nun özgürlük şafağında (Türkiye-Suriye)", *www.hurriyet.com.tr*, 27 Mart 2011
- 5 Bu konuda çeşitli tartışmalar için bkz., Ahmet Uysal, "Suriye Rejimi Neden İslah olmaz?", *Zaman*, 5 Kasım 2011; Gökhan Bacık, "Suriye'de rejim neden değişmiyor?", *Zaman*, 5 Ağustos, 2011; Muhammed Said İdris, "Suriye için bir Arap kurtarma girişimi gerekiyor", *El Haliç* (Arap Emirlikleri), 16 Ağustos 2011 (aktarıldığı yer, *Zaman*, 18 Ağustos 2011).
- 6 "Yemen ve Suriye'de de isyan ateşi yakıldı", *www.cnnturk.com*, 27 Ocak 2011.
- 7 "Syria is not ready for an uprising", *The Guardian*, 7 Şubat 2011; "Syria clamps down on dissent with beatings and arrests", *The Guardian*, 24 Şubat 2011; "Syria revolution: A revolt brews against Bashar al- Assad's regime", *The Washington Post*, 15 Mart 2011.
- 8 "Syria's Revolt: How Graffiti Stirred an Uprising", *Time*, 22 Mart 2011; "Daraa protests are the spark Syria needed", *The Guardian*, 23 Mart 2011.
- 9 Bkz. Raymond Hinnebusch, "Syria: from 'authoritarian upgrading' to revolution?", *International Affairs*, 88: 1 (2012) 95-113; Veysel Ayhan, Suriye'de Rejim Karşılığı Gösteriler: Bir Arap Halk Hareketinin Ontolojisi, *Orsam*, 24 Mart 2011.
- 10 "Suriye'de kanlı gösteriler büyüyor", *ntvmsnbc*, 24 Mart 2011; "Suriye'de şiddeti protesto eden göstericilere ateş açıldı", *BBC*, 24 Mart 2011.
- 11 "Syria's President Assad deploys army", *The Washington Post*, 27 Mart, 2011
- 12 Tam metni için bkz. Ufuk Ulutaş ve Selin M. Bölme (edit), *Suriye'de kim kimdir?: Suriye'de aktörler: rejim, muhalefet, dini yapı ve medya*, Sayı: 3, SETA, Şubat 2012, ss. 156,159
- 13 "Syrian cabinet resigns as regime seeks to calm protests", *The Guardian*, 29 Mart 2011.
- 14 "Assad blames conspirators for Syrian protests", *The Guardian*, 30 Mart 2011.
- 15 "Esad, yeni kabineye hitap etti", *Yeni Şafak*, 16 Nisan 2011; "Esad reforma hız verdi", *Yeni Şafak*, 17 Nisan 2011.
- 16 "Syria to lift decades-old emergency law", *Al Jazeera*, 19 Nisan 2011.
- 17 "Statement attributable to the Spokesperson for the Secretary-General on Syria", New York, 22 Nisan 2011 <http://www.un.org/apps/sg/sgstats.asp?nid=5217>
- 18 "Nations Face Quandary in Syria", *The Wall Street Journal*, 27 Nisan 2011.
- 19 "Push in U.N. for Criticism of Syria Is Rejected", *The New York Times*, 27 Nisan 2011
- 20 Reuters, 30 Nisan
- 21 "Human Rights Council to hold 16th special session on 29 April on the situation of human Rights in the Syrian Arab Republic", <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=10964&LangID=E>
- 22 "Report of the Human Rights Council on its sixteenth special session", http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/specialsession/16/Draft_

- report_16th_special_session.pdf
- 23 "EU Declaration by HR Ashton on unfolding situation in Syria", <http://www.eu-un.europa.eu/articles/fr/...>
- 24 "U.S. imposes sanctions on Syria's intelligence service, security officials", *The Washington Post*, 29 Nisan 2011.
- 25 Bkz. Ali Balcı ve Murat Yeşiltaş, "Syrian exceptionalism: A still-born revolution?", *Todays Zaman*, 4 Mart 2012
- 26 Hazem Nehar, "The Discourse and Performance of the Syrian Opposition Since the Beginning of the Revolution", *Heinrich-Böll-Stiftung - Middle East Office*, January 2012.
- 27 Aron Lund, "Divided They Stand –An Overview of Syria's Political Opposition Factions", *Foundation for European Progressive Studies in cooperation with Olof Palme International Center*. Uppsala, Sweden, May 2012.
- 28 "Muhalifler, Esad'a barışçıl yollardan çekilmesi için son kez çağrı yaptı", *Zaman*, 2 Haziran 2011; "Suriyeli muhaliflerin Antalya konferansı sona erdi", *Zaman*, 2 Haziran 2011; "Muhalifler: Esed çekilsin, kan dursun", *Zaman*, 3 Haziran 2011.
- 29 "Syrian Kurdish parties to boycott Antalya summit", *Asharq Al-Awsat*, 27 Mayıs 2011.
- 30 "Muhalifler, Esad'a barışçıl yollardan çekilmesi için son kez çağrı yaptı", *Zaman*, 2 Haziran 2011; "Suriyeli muhaliflerin Antalya konferansı sona erdi", *Zaman*, 2 Haziran 2011; "Muhalifler: Esed çekilsin, kan dursun", *Zaman*, 3 Haziran 2011
- 31 Bkz. "Antalya'da 1-2 Haziran 2011 Tarihlerinde Gerçekleşen 'Suriye'de Değişim Konferansı'nın Tam Deşifresi", Orsam Rapor No: 61, Temmuz 2011, Ankara, Türkiye
- 32 "Closing Statement of the National Coalition's Conference to Support Syrian Revolution", *IkhwaneWeb*, June 6, 2011, <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=28683>
- 33 "Syrian authorities give go-ahead to opposition meeting", *The Guardian*, 26 Haziran 2011
- 34 Besma Kadmanı, "Muhalefetin Şam toplantısının önemi" *Şuruk Gazetesi* (Mısır) 30 Haziran 2011'den aktaran *Radikal* 4 Haziran 2011)
- 35 "Şam'daki 'muhalifet toplantısı'ne kadar muhalif?", *BBC*, 27 Haziran 2011.
- 36 "Syria dissidents meet in Damascus to discuss transition", *BBC*, 27 Haziran 2011.
- 37 "Opposition Meeting in Syria Shows Split Among Activists" *The Wall Street Journal*, 28 Haziran 2011.
- 38 Hakan Albayrak, "Suriye Milli Konseyi'ne doğru", *Yeni Şafak*, 20 Temmuz 2011.
- 39 "Syrian opposition struggles to unite as protests swell", *The Guardian*, 17 Temmuz 2011; "Syrian opposition forms anti-regime council", *Financial Times*, 17 Temmuz 2011.
- 40 "Suriye muhalefeti İstanbul'da konsey seçti", *BBC*, 16 Eylül 2011.
- 41 "Ankara Suriyeli muhalifleri 'resmen' kabul etti", *ntvmsnbc*, 18 Ekim 2011.
- 42 Riad Muassas, "Suriye Ulusal Konseyi'nin tanınması", *Zaman*, 19 Ekim 2011.
- 43 James Harkin, "Syria's opposition should be careful not to overplay its hand", *The Guardian*, 16 Aralık 2011.
- 44 "A Meeting in Tunisia: Can Syria's Opposition Get Its Act Together?", *Time*, 18 Aralık 2011; "Syrian National Council holds congress in Tunisia", *The Daily Star*, 17 Aralık 2011.
- 45 Söz konusu dönemdeki gazete manşetleri de Suriye konusunda iyimser bir hava ile

- gelişmeyi duyurmuştur. "Türkiye ile Suriye 6 önemli adım atacak", *Radikal*, 6 Şubat 2011; "Suriye ile 40 yıllık rüya gerçekleşiyor", *Yeni Şafak*, 3 Şubat, 2011; "Türkiye-Suriye Dostluk Barajı'nın temeli atıldı", *Zaman*, 6 Şubat 2011; "45 milyon liralık temel atıldı Asi Barajı 'dostluk'la dolacak", *Hürriyet*, 7 Şubat, 2011; Taha Akyol, "Asi Nehri'nde Dostluk Barajı Lozan'dan bugüne", *Milliyet*, 6 Şubat 2011.
- 46 Cengiz Çandar, "2011 Arap Devrimi ve Türkiye'nin kodları", *www.hurriyet.com.tr*, 5 Nisan 2011.
- 47 Bkz. Cengiz Çandar, "Ortadoğu nereye; Türk dış politikası ne yöne? (2)", *www.hurriyet.com.tr*, 9 Nisan 2011
- 48 "No.111, 23 Nisan 2011, Suriye'de 22 Nisan tarihinde yaşanan olaylar hakkında" <http://www.mfa.gov.tr...>
- 49 Nuh Yılmaz, "Türk dış politikası Suriye'de iflas mı etti?", *Sabah*, 20 Ağustos 2011
- 50 "Şam'a sürpriz ziyaret", *Sabah*, 28 Nisan 2011.
- 51 "Abdullah Gül: En kötü senaryoya hazırlıkta", *Türkiye Gazetesi*, 3 Mayıs 2011; "Suriye'de en kötü senaryo için Ankara planları hazır", *Star*, 3 Mayıs 2011.
- 52 "Esad adım atmadı bu iş patladı", *Sabah*, 2 Mayıs 2011.
- 53 "Erdoğan, Siyaset Meydanı'na soruları cevapladı", *Zaman*, 2 Mayıs, 2011
- 54 "Davutoğlu: Suriye'de reform, Esad öncülüğünde olmalı", *Zaman*, 27.05.2011
- 55 Bkz. "Muhafifler, Esad'a barışçıl yollardan çekilmesi için son kez çağrı yaptı", *Zaman*, 2 Haziran 2011; "Suriyeli muhaliflerin Antalya konferansı sona erdi", *Zaman*, 2 Haziran 2011; "Muhafifler: Esad çekilsin, kan dursun", *Zaman*, 3 Haziran 2011.
- 56 "Şam'da Türkiye protestosu", *Zaman*, 13 Haziran 2011.
- 57 "Başbakan'dan tebrik için arayan Esad'a one minute", *Gazete Haber Turk*, 14 Haziran 2011; "Takat kalmadı, haberiniz olsun", *Sabah*, 15 Haziran 2011.
- 58 "Başbakan Erdoğan, Esad'ın özel temsilcisi ile görüştü", *Zaman*, 15 Haziran 2011.
- 59 "Davutoğlu sınırda", *Akşam*, 16 Haziran 2011.
- 60 "Davutoğlu'ndan Suriye açıklaması", *Bugün*, 16 Haziran 2011
- 61 "Dışişleri: Suriye'deki gelişmelerden hayal kırıklığı ve üzüntü duyduk", *Zaman*, 31 Haziran 2011.
- 62 "Gül'den Esad'a Zamanın tükeniyor", *Milliyet*, 12 Ağustos 2011.
- 63 Akif Emre, "Suriye yanlışları", *Yeni Şafak*, 4 Ağustos 2011; Akif Emre, "Suriye'yi çok konuşacağız!", *Yeni Şafak*, 9 Ağustos 2011; Ayrıca bkz. Semih İdiz, "Reel politikanın dayanılmaz ağırlığı", *Milliyet*, 9 Ağustos 2011; Sami Kohan, "Suriye'ye karşı baskı koalisyonu", *Milliyet*, 10 Ağustos, 2011.
- 64 İbrahim Karagül, "Ankara, Suriye'de rejim değişikliği mi yapacak?", *Yeni Şafak*, 9 Ağustos 2011.
- 65 "Erdoğan, Davutoğlu'nu Şam'a gönderiyor", *Gazete Haber Turk*, 6 Ağustos 2011.
- 66 Tartışma ve eleştiriler için bkz. Şahin Alpay, "Suriye 'iç meselemiz' midir?", *Zaman*, 11 Ağustos 2011; Ali Bulaç, "Suriye'de ikinci perde", *Zaman*, 13 Ağustos 2011; Mustafa Ünal, "Türkiye'nin Suriye sonuçları...", *Zaman*, 12 Ağustos 2011.
- 67 Ali Bulaç, "Suriye politikası", *Zaman*, 08 Ekim 2011.
- 68 "One problem with a neighbour", *The Economist*, 20 Ağustos, 2011.
- 69 M. K. Bhadrakumar. "Erdogan's calculated Syrian affront", *Asia Times Online*, 9 Ağustos, 2011
- 70 "Davutoğlu: Esad ilk somut adımı attı", *Milliyet*, 10 Ağustos 2011

- 71 "Davutoğlu sınırdaki operasyonu doğrulamadı", *Milliyet*, 11 Ağustos 2011.
- 72 "Syria: Assad defiant as troops expand assault close to Turkish border", *The Telegraph*, 10 Ağustos 2011; "Suriye ordusu Türkiye sınırında", *Milliyet*, 11 Ağustos 2011.
- 73 "Turkish Minister and Other Envoys Press Syrian Leader", *New York Times*, 9 Ağustos 2011.
- 74 "Syrian Leader Rejects Overture" *Wall Street Journal*, 9 Ağustos 2011.
- 75 "Syria: Regime appears to ignore Turkey; more protesters killed", *Los Angeles Times*, 9 Ağustos 2011.
- 76 "Assad rejects turkish plea to halt crackdown", *Financial Times*, 9 Ağustos 2011.
- 77 "US tightens sanctions on Syria amid crackdown", *BBC*, 9 Ağustos 2011.
- 78 "Turkey to press Syria to end bloodshed", *The Guardian*, 9 Ağustos 2011; "Turkey won't let Syria become another Iraq", *The Guardian*, 10 Ağustos 2011.
- 79 "Syria: Assad defiant as troops expand assault close to Turkish border", *The Telegraph*, 10 Ağustos 2011.
- 80 "Kılıçdaroğlu, Başbakan'a sordu: Askeri müdahale mi olacak?", *Milliyet*, 10 Ağustos 2011.
- 81 Aslı Aydıntaşbaş, "CHP beni çok şaşırttı", *Milliyet*, 11 Ağustos 2011.
- 82 "Davutoğlu'ndan 'taşeron' yanıtı", *Milliyet*, 10 Ağustos 2011.
- 83 "Davutoğlu: Kılıçdaroğlu, taşeron ifadesinden vazgeçerse söyleyecek sözüm olur", *Zaman*, 17 Ağustos 2011.
- 84 Fikret Bila "Loğoğlu: Türkiye müdahaleye karşı çıkmalı", *Milliyet*, 10 Ağustos 2011.
- 85 "Loğoğlu: Davutoğlu'nun 'bilgi vermiyorum' deme hakkı yoktur", *Zaman*, 17 Ağustos 2011.
- 86 Türkiye'nin Arap Baharı politikası için bkz. Burhanettin Duran, "Arap Baharı ve Türk dış politikasının sınırları", *Sabah*, 10 Kasım 2011; Burhanettin Duran, "Dış politikada örtüşen gündemler ve özerklik sorunu", *Sabah*, 10 Aralık 2011.
- 87 "Bahçeli'den Başbakan'a Suriye uyarısı", *Milliyet*, 12 Ağustos 2011.
- 88 "Zeybek: Başbakan'ın bazı söylemleri vahimdir", *Milliyet*, 10 Ağustos 2011.
- 89 "Erdoğan, Esed'i aradı: Siz ne yapıyorsunuz?", *Zaman*, 17 Ağustos 2011.
- 90 "Davutoğlu'ndan Suriye'ye: Operasyonları durdurun, yoksa konuşulacak bir şey kalmaz", *Zaman*, 15 Ağustos 2011.
- 91 "MGK toplantısı sona erdi", *Akşam*, 18 Ağustos 2011.
- 92 "Şahin: Suriye ve Türk halkı arasında problem yok", *Zaman*, 24 Eylül, 2011.
- 93 Bkz. Taha Özhan, "Ortadoğu'nun siyasal turnusu: Suriye", *Sabah*, 26 Kasım 2011.
- 94 Muhammed Nureddin, "Suriye'ye askerî müdahale senaryoları", *El Şark* (Katar), 26 Ağustos 2011, (aktarıldığı yer, *Zaman*, 28 Ağustos 2011).
- 95 Robert Fisk, "Syria slips towards sectarian war", *The Independent*, 27 Ekim 2011.
- 96 "U.S. Is Quietly Getting Ready for Syria Without Assad", *New York Times*, 19 Eylül, 2011.
- 97 "Esed'le görüşmeler kesildi Şam'a yaptırımlar yolda", *Zaman*, 22 Eylül, 2011.
- 98 Mehmet Ali Birand, "Suriye'ye askeri müdahale mi var?" *milliyet.com.tr*, 8 Ekim 2011.
- 99 "Esad'dan 'Suriye'ye dönersiniz' uyarısı", *Milliyet*, 8 Ekim 2011; "Esad'den Türkiye'ye: Sorunlarımızı istismar eden daha büyükleriyle karşılaştı", *Zaman*, 8 Ekim, 2011.

- 100 "Dışişleri'nden Suriye ile savaş açıklaması", *Sabah*, 7 Ekim 2011.
- 101 Bkz. Muhammed Es Semmak, "Soğuk savaş Ortadoğu'ya dönüyor", *Eş Şuruk (Mısır)*, 11 Aralık 2011, (aktarıldığı yer, *Zaman*, 12 Aralık 2011).
- 102 "Türkiye'den 9 maddelik yaptırım", *Radikal*, 1 Aralık 2011; "İşte Suriye'ye uygulanacak 9 maddelik yaptırım", *Milliyet*, 30 Kasım 2011.
- 103 İbrahim Karagül, "Suriye: Savaşa bir adım kaldı.." *Yeni Şafak*, 29 Kasım 2011; İbrahim Karagül, "Neler oluyor?", *Yeni Şafak*, 30 Kasım 2011; İbrahim Karagül, "Bitti Esad, gerçekten bitti.." *Yeni Şafak*, 2 Kasım 2011, Sami Kohen, "Esad zamana oynuyor", *Milliyet*, 07 Aralık 2011; Semih İdiz, Türkiye'nin yaptırımlarla imtihanı" *Milliyet*, 3 Aralık 2011, Mehmet Ali Birand, "Suriye yaptırımları inşallah işe yarar...", *www.milliyet.com.tr*, 2 Aralık 2011.
- 104 "Suriye politikamız: Ya hep ya hiç", *Zaman*, 2 Aralık 2011.
- 105 Bkz. Akif Emre, "Bedeli Suriye olmasın!", *Yeni Şafak*, 15 Kasım, 2011.
- 106 "BM: Suriye'de ölü sayısı 5 binin üzerinde", *BBC*, 13 Aralık 2011.
- 107 "U.S. to Syrians: 'Don't Expect Another Libya'", *Time*, 28 Eylül 2011.
- 108 "Obama, Erdoğan'ı Aradı", *TRT*, 20 Haziran 2011; "Obama speaks with Turkish PM Erdoğan on Syria", *Todays Zaman*, 20 Haziran 2011.
- 109 "Sinirlioğlu ABD'li müsteşar Burns ile görüştü", *Hürriyet*, 7 Temmuz 2011.
- 110 "Ricciardone: Suriye konusunda Türkiye ile beraberiz", *Hürriyet*, 30 Haziran 2011.
- 111 "EU imposes arms embargo on Syria", *Al Jazeera*, 9 Mayıs 2011.
- 112 İlgili kararlarla ilgili bkz. "COUNCIL DECISION 2011/522/CFSP of 2 September 2011 amending Decision 2011/273/CFSP concerning restrictive measures against Syria", <http://eur-lex.europa.eu...>; "COUNCIL DECISION of 2 September 2011 partially suspending the application of the Cooperation Agreement between the European Economic Community and the Syrian Arab Republic", <http://eur-lex.europa.eu...>; "COUNCIL REGULATION (EU) No 878/2011 of 2 September 2011 amending Regulation (EU) No 442/2011 concerning restrictive", <http://www.damaskus.diplo.de...>
- 113 "EU to impose oil embargo on Syria", *The Guardian*, 30 Ağustos 2011; "Sanctions 'halve Syria's foreign currency reserves", *BBC*, 17 Eylül 2011
- 114 "Syria's relations with France and US reach a new low", *The Telegraph*, 12 Jul 2011.
- 115 "France urges Syria to embrace dialogue, change", *Reuters*, 24 Mart 2011.
- 116 "Western leaders condemn violence against protesters", *AFP*, 24 Nisan, 2011.
- 117 "France set to establish relations with Syrian opposition", *AFP*, 10 Ekim 2011.
- 118 "Sayın Bakanın Fransız Dışişleri Bakanı Alain Juppe İle Ortak Basın Toplantısı", 18 Kasım 2011, Ankara, <http://www.mfa.gov.tr...>
- 119 "Suriye'ye karşı Türkiye-Fransa ittifakı", <http://www.cnnturk.com>, 18 Kasım 2011
- 120 "Syria: David Cameron, Nicolas Sarkozy And Angela Merkel Statement On President Assad", <http://www.huffingtonpost.co.uk>, 18 Ağustos, 2011.
- 121 "İngiltere:Türkiye'nin Suriye üzerindeki etkisini kullanmaya ihtiyacımız var", *Zaman*, 13 Haziran, 2011
- 122 Bkz. Nebi Miş, "Suriye 2005", *Ortadoğu Yılığ*, Editörler, Kemal İnat ve Ali Balci, Nobel Yayınevi, Ankara, 2006.
- 123 "Briefing by Russian MFA Spokesman Alexander Lukashevich", *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation official website*, 9 Haziran, 2011, <http://www.mid.ru/...>

- 124 "With Rare Double U.N. Veto on Syria, Russia and China Try to Shield Friend", *The New York Times*, 5 Ekim 2011; "Russia, China veto Syria resolution at the United Nations", *The Washington Post*, 5 Ekim, 2011.
- 125 "Russia says Syria needs dialogue, not sanctions, *Reuters*, 4 Ekim 2011; "Rusya, Suriye'de yardım koridoru önerisine temkinli yaklaştı", *BBC*, 25 Kasım 2011; Russia says Syria needs dialogue, not sanctions, *Reuters*, 4 Ekim 2011.
- 126 "Briefing by Russian MFA Spokesman Alexander Lukashovich," *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation official website*, 25 Kasım, 2011, <http://www.mid.ru/...>
- 127 "Assad should reform or quit over Syria uprising, says Dmitry Medvedev", *The Guardian*, 7 Ekim 2011.
- 128 Bkz. Mumammed El Semmak, "Arap-İran ilişkileri nereye gidiyor?" Eş Şuruk (Mısır), 15 Ekim 2011. (aktarıldığı yer, *Zaman*, 21 Ekim 2011.
- 129 "Burucerdi: Suriye yönetimi kalmalı", *Zaman*, 18 Kasım 2011.
- 130 "Analysis: Iran sees ally Syria surrounded by U.S., Arab 'wolves'", *Reuters*, 15 Ağustos 2011
- 131 "Ahmedinejad: Suriye hükümeti protestocularla görüşmeli", *Zaman*, 8 Eylül 2011.
- 132 Simon Disdall, "Turkey sends Syria a message that Britain cannot", *The Guardian*, 7 Ağustos 2011.
- 133 "Ahmedinejad: İran ve Türkiye bölgede sıkı işbirliği yapmalı" *Mehr Haber Ajansı*, 22 Ağustos 2011.
- 134 "İran'dan Türkiye'ye Suriye uyarısı", www.ntvmsnbc.com, 19 Eylül 2011.
- 135 "Arap Birliği, Suriye için acil toplandı", *Zaman*, 17 Ekim 2011.
- 136 "Arab League calls for Syria talks in Cairo", *Al Jazeera*, 17 Oct 2011.
- 137 "Arap Birliği'nden Suriye'ye diyalog çağrısı", *BBC*, 17 Ekim 2011.
- 138 "Syria suspended from Arab League", *The Guardian*, 12 Kasım 2011; "Syria suspended from Arab League", *The Washington Post*, 12 Kasım 2011.
- 139 "İrak: Arap Birliği'nin Suriye kararı kabul edilemez", *Zaman*, 13 Kasım 2011.
- 140 "Suriye'nin üyeliği askıya alındı", *Zaman*, 13 Kasım 2011.
- 141 "Arab League Votes to Suspend Syria Over Crackdown", *The New York Times*, 12 Kasım 2011; Suriye: Karar, Arap Birliği sözleşmesine aykırı", *Zaman*, 12 Kasım, 2011; "Suriye: Arap Birliği'nin kararı son derece tehlikeli", *Zaman*, 14 Kasım 2011.
- 142 "Birliği Suriye'ye gözlemci gönderiyor", *Zaman*, 14 Kasım 2011.
- 143 "Syria defiant as Arab League votes for financial sanctions", *The Guardian*, 27 Kasım 2011; "Isolating Syria, Arab League Imposes Broad Sanctions", *The New York Times*, 27 Kasım 2011.
- 144 "Syria Calls the Arab League's Sanctions 'Economic War'", *The New York Times*, 28 Kasım 2011.
- 145 Arap Birliği'nin tarihi tutumu ile ilgili bkz. Mehmet Şahin, "Arap Birliği Esad Yönetimi'nin İpini Çekti", Dış Politika Analizleri, *Orsam*, 24 Kasım 2011; Mehmet Şahin, "Arap Birliği'nin Suriye Kararı ve Politikası Ortadoğu'da Çok Şeyi Değiştirecek Niteliktedir", Dış Politika Analizleri, *Orsam*, 24 Kasım 2011.
- 146 "Syria signs Arab League peace deal", *Al Jazeera*, 20 Kasım 2011.